

Millî Mücadele’de 20. Kolordunun 5. Kolorduya Dönüştürülmesi ve
Ortaya Çıkan Nüfuz MücadelesiThe Transformation of the 20th Corps into the 5th Corps in the
National Struggle and the Emerging Influence Struggle

Enes Mert Demir*

Öz

Mütareke Dönemi’nde Ankara’da konuşlanan 20. Kolordunun sorumluluk sahası, Anadolu’nun pek çok bölgesini birbirine bağlayan stratejik bir konumdaydı. Bu önemiyle beraber Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa’nın Millî Mücadele’nin önde gelen isimlerinden biri olması, Kolordunun millî hareketin Batı Anadolu ve çevresinde genişlemesine yönelik etkin faaliyetlerini ortaya çıkarmıştır. Şüphesiz bu durum, İstanbul’daki Damat Ferid Paşa Hükûmeti’ni rahatsız etmiş ve neticede Fuad Paşa görevden alınmıştır. Fakat onun görevini devretmemesi ve kolordusunun kendisine bağlı kalması nedeniyle yerine atanan Ahmed Hamdi Paşa, Ankara’ya gidemeyerek Eskişehir’de beklemeye başlamıştır. Ali Fuad Paşa’nın birtakım tedbirler almak amacıyla Eskişehir’e hareket etmesi üzerine hükûmet, 20. Kolorduyu lağvederek Eskişehir merkezli 5. Kolorduyu kurmuş, ancak bu kolordunun varlığı kâğıt üzerinde kalmıştır. Dolayısıyla hükûmetin ve Millî Mücadele Hareketi’nin bölgede otoritesini sürdürme

* Dr. Gazi Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi - PhD, Gazi University, Faculty of Applied Sciences, Ankara/TÜRKİYE, enesmertdemir@gazi.edu.tr <https://ror.org/054xkpr46>
<https://orcid.org/0000-0002-2661-9421>

Bu makale Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisans (CC BY-NC) ile lisanslanmıştır. / This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License (CC BY-NC).

çabaları, 20. Kolorduyu İstanbul ve Anadolu arasındaki nüfuz mücadelesinin öznesi hâline getirmiştir.

Bu makale, hükûmetin kritik önemdeki 20. Kolordu mıntukasında otoritesini sürdürme hedefiyle hayata geçirmeye çalıştığı askerî teşkilat düzenlemesini detaylıca ele alırken bu kapsamda İstanbul-Anadolu arasında yaşanan mücadeleyi de incelemektedir. Böylece hükûmetin millî hareketin etkinliğini kırma pahasına orduyu yapılandırma çabaları ile buna mukabil 20. Kolordunun hükûmetin hilafına da olsa kendi kararlarını uygulamadaki kararlılığı ve aldığı tedbirlerin ortaya konulması hedeflenmiştir. Olayların askerî safhasına odaklanan çalışmanın kaynaklarını; konuya dair araştırmaları derinleştirecek şekilde Osmanlı, ATASE ve TİTE arşivindeki özgün belgeler ile yayımlanmış arşiv belgeleri ve döneme ilişkin yapılan araştırmalar oluşturmaktadır. Nitel analiz metoduyla ele alınan çalışmada tespit edilen bulgular, sürecin politik ve askerî şartları ve her iki tarafın olaylara yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: 20. Kolordu, 5. Kolordu, Ankara, Eskişehir, Millî Mücadele, Damat Ferid Paşa, Ali Fuad Paşa, Kiraz Hamdi Paşa.

Abstract

The area of responsibility of the 20th Corps stationed in Ankara during the Armistice Period was strategically located, connecting many regions of Anatolia. In addition to this importance, the fact that the Corps Commander Ali Fuad Pasha was one of the leading figures of the National Struggle revealed the effective activities of the Corps for the expansion of the national movement in and around Western Anatolia. Undoubtedly, this disturbed the government of Damat Ferid Pasha in Istanbul and as a result Fuad Pasha was dismissed. However, since Fuad Pasha did not transfer his duty and the corps remained under his command, Ahmed Hamdi Pasha, who was appointed in his place, could not go to Ankara and started to wait in Eskişehir. When Ali Fuad Pasha moved to Eskişehir to take some measures, the government disbanded the 20th Corps and established the Eskişehir-based 5th Corps, but the existence of this Corps remained on paper. Therefore, the efforts of the government and the National Struggle Movement to maintain its authority in the region made the 20th Corps the subject of the struggle for influence between Istanbul and Anatolia.

This article examines in detail the military organization arrangement that the government tried to put into practice with the aim of maintaining its authority in the critically important 20th Corps area, while also examining the struggle between Istanbul and Anatolia in this context. Thus, it is aimed to reveal the government's efforts

to restructure the army at the expense of breaking the effectiveness of the national movement and, in contrast, the determination of the 20th Corps to implement its own decisions and the measures it took, even against the government. The sources of the study, which focuses on the military phase of the events, consist of original documents in the Ottoman, ATASE and TİTE archives, published archival documents and research on the period in order to deepen the research on the subject. The findings of the qualitative analysis method are evaluated within the framework of the political and military conditions of the period and the approach of both sides to the events.

Keywords: 20th Corps, 5th Corps, Ankara, Eskişehir, The National Struggle, Damat Ferid Pasha, Ali Fuad Pasha, Kiraz Hamdi Pasha.

Giriş

20. Kolordu, Birinci Dünya Savaşı’nda Makedonya Cephesi’nde teşkil edildikten sonra 1916-1917 kışında bu cephede bir müddet görev almış, müteakiben Filistin Cephesi’ne sevk edilmişti¹. 10 Nisan 1917’de 4. Ordunun kuruluşuna dâhil olarak Kudüs-Gazze ve çevresinde konuşlanan Kolordu, Yıldırım Ordular Grubu Kumandanlığının kurulmasıyla grup emrindeki 8. Orduya bağlanmış (Ekim 1917) ve bu bölgede İngilizlere karşı çeşitli muharebelere katılmıştı². Bu süreçte Kudüs ve çevresini savunan Kolordu, Aralık 1917’de bölgeyi tahliye etmeyi müteakip 1918’de 7. Ordunun ana ast başlısı olmuştu. Neticede 20. Kolordu, 1918 yılı boyunca Filistin/Suriye Cephesi’nde kritik muharebelere katılmış ve bu cephede yaşanan mağlubiyetlerden sonra savaşın son günlerinde Halep hattına çekilmişti³. 25-26 Ekim’de Halep’i tahliyeyi müteakip bölgenin kuzeyinde İngiliz ilerleyişine karşı savunma tedbirleri almıştı⁴. 30 Ekim 1918’de Mondros Mütarekesi imzalandığında ise 20. Kolordu, Halep kuzeyindeki Katma’da bulunuyordu⁵.

1 Zekeriya Türkmen, “Büyük Harpte Makedonya Cephesi’nde Osmanlı Ordusu 20. Kolordu ve Bağlı Birliklerinin (Takviyeli 177. Piyade Alayı) Makedonya Cephesindeki Mücadelesi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C 14/S. 27-28, Haziran 2016, s. 217-220.

2 *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbî Sına - Filistin Cephesi*, C 4, Ks. 2, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 1986, s. 16, 159, Kuruluş 1-2; İsmet Görgülü, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, 3. bs. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2021, s. 195-202, 256.

3 *Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbî*, s.758, Kuruluş 4; Görgülü, *age.*, s. 208-216.

4 Ali Fuat Cebesoy, *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953, s. 10-14.

5 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 27, Yıl:8, Mart 1959, s. 33-35, vesika 695.

Mütareke şartlarını, kendi menfaatleri doğrultusunda uygulamaya yönelen İtilaf devletleri, Osmanlı ordularının bir an önce bulundukları mevkiilerden çekilmelerini, birliklerini terhis edip silah ve cephanelerin de teslim edilmesini talep etmişlerdi. Bir yandan da başta İstanbul ve Güney Cephesi'ndeki stratejik noktalar olmak üzere dört bir cihetten işgale başlamışlardı. 20. Kolordu Cephesi'nde de Halep kuzeyi ve İskenderun işgale uğramıştı⁶. Bu oldubittilere karşı Yıldırım Ordular Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa ile 20. Kolordu Kumandanlığı uhdesinde kalmak üzere 7. Ordunun da idaresini üstlenen Ali Fuad Paşa 6 Kasım'da Adana'da görüşerek durum değerlendirmesi yapmışlardı. İngilizlerin Mütareke'yi keyfi uygulamalarına mukabil, mümkün olduğunca istenilen hususları yerine getirmeme veya ağırdan alma gibi tedbirler almaya çalışacaklardı⁷.

Osmanlı Başkumandanlığı da askerî teşkilatı Mütareke şartlarına göre uyarlamak için harekete geçmişti. Nitekim Yıldırım Ordular Grubu ve 7. Ordu karargâhı da 7 Kasım'da lağvedilmiş; böylece 7. Ordu birlikleri 2. Ordu emrinde birleştirilmişti⁸. 20. Kolordu unsurları, 2. Ordunun Halep'teki İngiliz orduları ile yaptığı görüşmeler neticesinde kasım ayı ortalarından itibaren İslahiye-Adana yoluyla batıya doğru çekilmeye başlamış ve aralık ayında Ulukışla, Niğde, Konya/Ereğli hattına ulaşmıştı. Nihayetinde 2. Ordu da 15 Aralık'ta lağvedilmiş; böylece emrindeki 12. ve 20. Kolordular doğrudan Harbiye Nezaretine bağlanmıştı⁹.

Bu intikal sürecinde Ali Fuad Paşa, mümkün olduğunca Kolordusunun envanterindeki silah, cephane ve mühimmatı teslim etmeyerek Anadolu'nun iç bölgelerine aktarmaya çalışmıştı. Aralık ayında ise rahatsızlığı sebebiyle izinli olarak İstanbul'a gitmek durumunda kalmıştı. Bir süre burada kaldıktan sonra 1919 yılı Mart ayında Ereğli'de konuşlu 20. Kolordu karargâhına gelerek komutayı devralmıştı. Bu arada gelen emirle Kolordu karargâhının Ankara'ya sevki kararlaştırılmıştı¹⁰.

Tüm bunlar olurken hükûmet, İtilaf devletlerinin baskısı altındaydı. Fakat Harbiye Nezareti, Mütareke'yi bir dereceye kadar uyguluyor; barış dönemi kadrosuna

6 *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, Genelkurmay ATASE Yayınları, 3. bs., Ankara 1999, s. 71-76; Tayyip Gökbilgin, *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi'nden Büyük Millet Meclisinin Açılmasına*, 3. bs. Kronik Yayınları, İstanbul 2008, s. 23-24.

7 Cebesoy, *age.*, s. 27-30; Zekeriya Türkmen, *Mütareke Dönemi'nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001, s. 53-55.

8 *Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 80-81.

9 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 32, Yıl: 9, Haziran 1960, s. 60-63, vesika 800; *Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı*, s. 87-89, 97.

10 Cebesoy, *age.*, s. 46; Türkmen, *age.*, s. 55-56, 111.

geçme bağlamında ordunun elde kalmasını temin etmeyi öncelleyen bir anlayışla hareket ediyordu. Bu meyanda Nisan 1919’da orduları ilga edip kolordu teşkilatlarının olduğu bir yapılandırmaya gitmiş; böylece Osmanlı ordusu, 9 kolordu ve 20 tümeninden oluşmuştu. Ayrıca üç ordu müfettişliği kurulmuş ve kolordular, müfettişliklere bağlanmıştı. Bu düzenlemelere göre 20. Kolordu Kumandanlığı, merkezi Konya’da olan Yıldırım Kıtaaatı Müfettişliğine (2. Ordu) bağlanmıştı¹¹.

Son yapılandırmalar çerçevesinde 20. Kolordunun ana ast bağılıları; Ankara’da konuşlu 24. Tümen [Kumandanı (Şehit) Yarbay Mahmud Bey] ve Afyon’da konuşlu 23. Tümeni (Kumandanı Yarbay Ömer Bey). Kolordunun sorumluluk mıntıkası ise Ankara ve Kastamonu vilayetleri ile Eskişehir, Afyon, Kütahya, Çankırı, Sinop Sancakları ve Uşak kazası idi¹². Dahası, birliklerin konuş yerleri Isparta, Burdur hattına kadar uzanıyordu¹³.

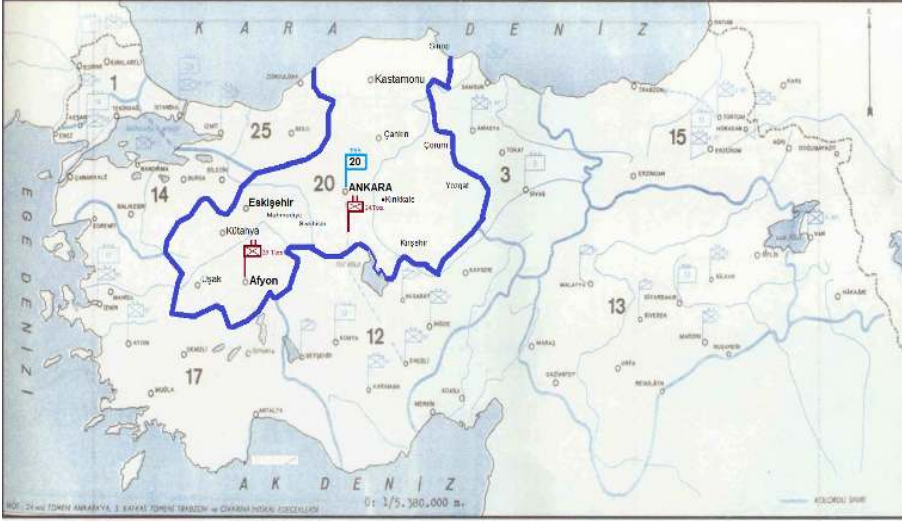
Bu süreçte İtilaf devletleri, Mütareke’nin 7. maddesini öne sürerek çok sayıda stratejik noktayı işgal ettikleri gibi 20. Kolordu mıntıkasındaki bazı bölgelere de birlik yollamışlardı. Demiryolunun bulunduğu stratejik önemi haiz Ankara’ya Aralık 1918’de bir birlik gönderen İngilizler, Eskişehir istasyonu (22 Ocak 1919’da) ile diğer İtilaf unsurlarıyla müştereken Afyon istasyonunu da işgal etmişlerdi. Ancak 20. Kolordu birlikleri 13 Mayıs’ta Ankara’ya ulaşınca İngilizler 22 Mayıs’ta şehirden ayrılmıştı¹⁴.

11 Türkmen, *age.*, s. 79-82, 109-110.

12 *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, C 2-Kısım 2, Genelkurmay ATASE Yayınları, 3. bs., Ankara 1999, s. 32-33, 89; Türkmen, *age.*, s. 111; İlerleyen aylarda Niğde’deki 11. Tümen ile sorumluluğundaki bölgeler (Konya/Ereğli, Kayseri ve Niğde sancakları) 12. Kolordudan alınarak yeniden 20. Kolordu uhdesine dâhil edilmişti. 20. Kolordunun Afyon’daki 23. Tümeni ise Konya’daki 12. Kolordu emrine girmişti. Bk. Cebesoy, *age.*, s. 283.

13 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 36, Yıl: 10, Haziran 1961, s. 11-12, vesika 878.

14 Zeki Samhan, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C 1, 2. bs. Öğretmen Yayınları, Ankara 1986, s. 111; Mesut Erşan, *Millî Mücadele’nin Başlangıcında Eskişehir’in Önemi*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991, s. 14; Zafer Koylu, *Esaretten Özgürlüğe 423 Gün İngiliz İşgalinde Eskişehir*, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, 3. bs., Eskişehir 2015, s. 22; Süleyman Beyoğlu, “I. Dünya Savaşı’ndan Millî Mücadele’ye Ankara”, *Millî Mücadele’nin Yerel Tarihi 1918-1923*, C 12, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2023, s. 69.

Mütareke Dönemi'nde kolorduların sorumluluk sahalarını gösterir harita ve 20. Kolordu mıntkası - *Türk İstiklal Harbi Güney Cephesi*, Kroki 3.

Bu sırada Ankara'da, Birinci Dünya Savaşı öncesi barış dönemi kadrosuna göre 5. Kolordunun Vekâleti ile 5. Kolordu Ahz-ı Asker Riyaseti (asker alma başkanlığı) bulunmaktaydı. 20. Kolordu karargâhının şehre ulaşmasıyla 5. Kolordu Kumandanlığı Vekâleti lağvedilmişti. Konuyla ilgili Yıldırım Kıtaaatı Müfettişi (2. Ordu) Cemal Paşa, 18 Mayıs'ta Harbiye Nezaretine başvurarak işlemlerde karışıklık olmaması için ya askeralma teşkilatının numarasının 20'ye ya da kolordunun 5'e çevrilmesine izin verilmesini istemişti¹⁵. Bununla birlikte şimdilik mevcut numaralar devam etmişti.

Görüldüğü üzere Mütareke'yle birlikte karargâhını Ankara'ya taşıyan 20. Kolordu, oldukça stratejik bir bölgenin sorumluluğunu üstlenmişti. Kolordu mıntkası İstanbul-Bağdat Demiryolu hattı üzerindeki Eskişehir ve Ankara'yı, Batı'da Afyon-Kütahya-Uşak'ı, kuzeyde Kastamonu Vilayetini ihtiva ediyor ve Doğu'da Sivas Vilayeti'ne ulaşıyordu. Bu yönüyle Kolordu sahası, Başkent İstanbul'a olan yakınlığının yanı sıra Anadolu'yu pek çok cihetten birbirine bağlıyordu. Konuşlanma sahasının önemine binaen 20. Kolorduya, Millî Mücadele'nin gerek bölgesel organizasyonu gerekse ülke genelindeki teşkilatlanmasında epeyce vazife düşecekti. Kolordu Kumandanı

15 Milli Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askeri Tarih Daire Başkanlığı Arşivi (ATASE), İstiklal Harbi Fonu (İSH), Kutu/Gömlek: 29/53.

Ali Fuad Paşa’nın, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte Anadolu Hareketi’nde öncü rol üstlenmesi ise İstanbul’daki hükûmeti rahatsız edecek; millî teşkilatın tüm bölgelere yayılması, hükûmeti tedbir alma yoluna itecekti. Kolordunun sorumluluk sahasının değerinin farkında olan hükûmet, hem orduya hâkim olma hem de başta başkente yakın olan Batı ve Orta Anadolu hattındaki hâkimiyetini kaybetmemek için harekete geçmiş ve Fuad Paşa’yı görevden almıştı. Fakat Fuad Paşa’nın görevini bırakmayıp yeni kumandan Hamdi Paşa’yı dahi Ankara’ya sokmaması üzerine 20. Kolordu lağvedilmiş ve Eskişehir merkezli 5. Kolordu kurulmuştu. Mezkûr kararın, Sivas Kongresi’nin başladığı döneme denk gelmesi ve eş zamanlı olarak hükûmetin millî hareketi bastırmak üzere çeşitli girişimlere yönelmesi, İstanbul ve Anadolu’yu ciddi manada karşı karşıya getirmişti. Bu durum özellikle 20. Kolordunun sorumluluk sahası ve teşkilatı üzerinden somut bir şekilde nüfuz mücadelesine dönüşmüştü. Sonuç olarak bu çalışmada, zikredilen gelişmelerden hareketle bu sürece nasıl gelindiğinin tarafların politikaları ekseninde izahı ile bunun askerî teşkilatlanmaya olan yansımaları ve uygulamalarının etrafıca açıklanması hedeflenmektedir. Böylece Ali Fuad Paşa’yı görevden alıp peşinden 5. Kolorduyu kurma kararı alan hükûmetin, plan ve beklentilerinin açıklanması; buna mukabil 20. Kolordunun, bu kararı tanımayıp açık bir şekilde hükûmetin Anadolu’daki nüfuzunu etkisiz kılmak için harekete geçmesi ortaya konulacaktır. Aynı şekilde Millî Mücadele Hareketi’nin -Sivas Kongresi’nden sonra tüm yurttaki olduğu gibi- Batı Anadolu’yu da hükûmetin nüfuzundan çıkartarak kendi etkisi altına almasında 20. Kolordunun belirleyici rolü izah edilecektir.

20. Kolordunun Millî Mücadele’ye Yönelik Desteği

Ali Fuad Paşa, Kolordusunun başına geçtikten sonra Mustafa Kemal Paşa ile haberleşmeye başlamıştı¹⁶. Mustafa Kemal Paşa ise 20. Kolordunun Ankara’ya intikalinden kısa bir süre sonra Samsun’a ulaşmıştı (19 Mayıs)¹⁷. Kemal Paşa, ilk olarak en güvendiği komutanlardan biri olan Fuad Paşa’dan Anadolu’da yaşananlara ilişkin bilgiler istemişti¹⁸. Aslında iki isim de önceden kararlaştırdıkları üzere

16 Ali Fuad Paşa, Mütareke sonrası diğer önde gelen komutanlar gibi Mustafa Kemal Paşa ile İstanbul’da da görüşmüş ve birlikte neler yapabileceklerini planlanmışlardı. Bk. Cebesoy, *age.*, s. 35-37, 40-41.

17 20. Kolordunun Ankara’ya ulaştığına dair Ali Fuad Paşa’nın Harbiye Nezaretine gönderdiği 13 Mayıs 1919 tarihli telgraf, ATASE, İSH, 22/1.

18 Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, C 1, Yay. haz. Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, 10. bs., İstanbul 1970, s. 17-19; Türkmen, *age.*, s. 135.

Mütareke hükümlerine teslim olmayan bir politikayı benimsemişti. Bu doğrultuda işgallere karşı çıkma ve halkı bilinçlendirme, ordunun elindeki silah ve cephaneyi teslim etmeme, millî cemiyet ve kuvvetleri örgütleme gibi icraatlara başlamışlardı¹⁹.

20. Kolordu Kumandanı Ali Fuad Paşa, millî bilincin gelişmesi için kendi bölge-sindeki etkin rolünün yanı sıra tüm yurt sathında Millî Mücadele'nin başlaması için de aktif bir sorumluluk üstlenecekti. Nitekim yanında Rauf Bey (Orbay) olduğu hâlde haziran ayı ortalarında Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek üzere Amasya'ya gitmiş ve yapılan görüşmeler sonrasında 21-22 Haziran 1919 tarihli Amasya Tamimi'ni imzalayan dört kişiden biri olmuştu. Ankara'ya dönerken de Mustafa Kemal Paşa'ya, Kolordusunun her hâlükârda emrinde olduğu güvencesini vermişti²⁰. Böylece Fuad Paşa'nın ve tabiatıyla komuta ettiği 20. Kolordunun Millî Mücadele taraftarı olduğu anlaşılmaktaydı.

Kaldı ki 20. Kolordunun komutan ve subayları da Ali Fuad Paşa'nın millî harekete yönelik verdiği emirler ve aldığı tedbirleri destekliyor ve uyguluyordu. Ancak bu tutum, hükûmetin benimsediği politikanın ve emirlerin aksi yöndeydi. Neticede Fuad Paşa, Ankara'ya döndükten sonra da boş durmamış, Dâhiliye Nazırı Ali Kemal Bey'in yayımladığı millî hareketi sakıncalı gösteren ve kanunsuz asker toplandığını belirten beyannameye karşı 27 Haziran'da Kolordu mıntukasındaki askerî birlik kumandanları ile mülki amirlere ve millî teşekküllere bir beyanname göndermişti. Mütareke şartları gereği memleketin ve milletin haksızlıklara maruz kaldığı bu hassas ortamda, kolordu kumandanlarının askerî görevleri dışında asayiş tesis etmek ve istikrarı sağlamak gibi sorumlulukları ile gerektiğinde mülki idareye talimat verme yetkilerinin olduğunu belirterek bazı tedbirler almıştı. Buna göre 20. Kolordu sahasını üç mıntukaya ayıran Ali Fuad Paşa, Ankara'yı (1. mıntuka) 24. Tümen Kumandanının, Eskişehir Müstakil Mutasarrıflığını (2. mıntuka) Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti Reisi Yarbey İbrahim Bey'in, Afyon-Kütahya hattını (3. mıntuka) ise 23. Tümen Kumandanının sorumluluğuna vermişti. Mıntuka kumandanları, asayiş sağlamanın yanı sıra İtilaf devletlerinin haksız muamelelerine karşı Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasına yardım etmek gibi fonksiyonlar da üstlenecekti²¹.

Tüm bunların yanı sıra Afyon'dan Kütahya'ya, Uşak'tan Isparta'ya kadar olan bölgelerde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin teşkili, Hareket-i Milliye'nin genişletilmesi

19 Cebesoy, *age.*, s. 53-54.

20 Cebesoy, *age.*, s. 68-78.

21 Cebesoy, *age.*, s. 80-83.

ve Kuvâ-yı Milliye’nin desteklenmesi için emrindeki birlikler ile ilgililere de emirler yollamıştı²². Bu süreçte Erzurum Kongresi’ni de yakından takip eden Ali Fuad Paşa, 20. Kolordu mıntukasında Sivas Kongresi için hazırlıklara başlanmasına dair birliklerine emirler vermişti. Ayrıca Mustafa Kemal Paşa’nın istifa haberini alınca, Kolordusuyla kendisini desteklemeye devam edeceğini bildirmişti²³. Fuad Paşa’nın bu adımlarıyla, hükûmete ve İtilaf devletlerine karşı açık bir şekilde hareket ettiği görülmektedir. Bu bağlamda Anadolu’da merkezi konumda bulunan 20. Kolordunun, pek çok bölgedeki gelişmeleri takip ederek bir koordinatör vasfıyla bölgesinde Millî Hareketin yayılması için öncü rolü üstlendiği ifade edilmelidir.

Ali Fuad Paşa’nın İcraatları ve Hükûmetin Tepkisi

Tüm bu icraatlarına karşı Ali Fuad Paşa’ya ilk ciddi uyarı Sadrazam Damat Ferid Paşa’dan temmuz ayında gelmişti. İlgili yazısında; Kolordunun Sivas Kongresi için bölgesinden üye seçimine yönelik girişimde bulunduğu haber alındığını bildiren Ferid Paşa, bu tarz hareketlerin desteklenmemesini istemişti. İlerleyen günlerde Dâhiliye Nezareti de Anadolu’da teşkil edilen Kuvâ-yı Milliye’ye verilen desteğin kesilerek bu unsurların dağıtılmasını ve yeni asker celp edilmemesine dair emirler yollamıştı. İlâveten Hükûmet tarafından Anadolu’nun çeşitli bölgelerine Teftiş ve Nasihat Heyetlerinin gönderilmesi kararı alınmıştı ki bunlardan biri de 20. Kolordu mıntukasıydı²⁴.

Tüm bunlar olurken Fuad Paşa, yeni Harbiye Nazırı Nazım Paşa’ya bir rapor göndererek işgal mıntukasına yakın olan yerlerde bazı tedbirler aldığını, ancak mülki idarenin asker celbi ve diğer hususlardaki icraatları tam anlamadan merkeze yazdığını ifade etmiş; böylesine hassas bir dönemde İngilizlerin müdahalesine vesile olacak bir hareket tarzının benimsenmemesinin önemine dikkat çekmişti²⁵.

Şüphesiz Fuad Paşa dâhil diğer bölgelerdeki askerî ve mülki erkânın Millî Mücadele’ye aktif destekleri, hükûmeti rahatsız ediyordu. Nitekim Erzurum Kongresi kararlarının uygulanmasına ilişkin askerî ve sivil idarecilerin inisiyatifler üstlenmesi üzerine hükûmet, özellikle temmuz ayından itibaren bu gibi askerî ve mülki yöneticileri görevden alarak kendi kontrolünde hareket edecek güvendiği adamları

22 Atatürk, *Nutuk*, s. 239-240; Ahmet Altıntaş, “20. Kolordu’nun Millî Mücadele’deki Faaliyetleri”, *9. Uluslararası Atatürk Kongresi, Amasya 12-15 Kasım 2019, Bildiriler*, Yay. haz. Erdem Ünlen-H. Aytağ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s. 8-12.

23 Cebesoy, *age.*, s. 95, 99.

24 Cebesoy, *age.*, s. 110-111.

25 Cebesoy, *age.*, s. 143-146.

tain etmeye başlamıştı²⁶. Bunlardan biri de Ağustos 1919'da Eskişehir Mutasarrıfı tayin edilen Hilmi Bey'di²⁷. Hilmi Bey, göreve gelince millî hareketin etkinlik kazanmasına engel olmaya çalışmıştı²⁸.

20. Kolordu unsurları ise Kolordu bölgesinde Müdâfaa-i Hukuk Cemiyetlerinin ve Kuvâ-yı Milliye'nin teşkilatlanma çalışmaları ile Sivas Kongresi için delege seçimine destek olmayı sürdürüyordu²⁹. Bu faaliyetleri yakından takip eden Harbiye Nezareti, 11 Ağustos tarihli yazısıyla Fuad Paşa'yı İstanbul'a çağırmişti. Fakat o verdiği cevapta, hastalığı nedeniyle doktorun seyahat yapmasını uygun görmediğini belirterek Nezaretin emirlerini beklediğini bildirmişti³⁰. Millî Mücadele aleyhtarları olan Ankara Valisi Muhittin Bey de aldığı talimat çerçevesinde Fuad Paşa'nın İstanbul'a gitmesini teşvik etmişti. Bu arada Teftiş Heyeti Reisi Galip Paşa ile Ankara ve kazalarında dolaşmaya başlamıştı. Durumu anlayan Fuad Paşa, heyetin faaliyetlerine engel olmuş ve bir kez daha hükûmetin tepkisini çekmişti³¹.

Öte yandan 13 Ağustos'ta, Damat Ferid Paşa ile daha uyumlu bir çizgide olduğu düşünülen Süleyman Şefik Paşa, Harbiye Nazırı olmuştu. İlk icraatı, başta 20. Kolordu olmak üzere orduyu kontrol altına almak olduğundan kolorduların birbirleriyle şifreli haberleşmelerini yasaklamıştı. Bu karara tüm kolordu komutanları karşı çıktığı gibi Ali Fuad Paşa da sert tepki vermiş ve gerekirse telgraf bürolarını işgal ettireceğini ihtar etmişti. Bunun üzerine Harbiye Nazırı emri geri aldırılmıştı³². Şüphesiz, millî harekete yönelik eylemlerinin yanı sıra Harbiye Nazırı'na verdiği bu ihtarın, Fuad Paşa'nın daha fazla tepki toplamasına sebep olduğu anlaşılmaktadır.

26 Sina Akşin, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)*, C 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998, s. 500-501; Hülya Özkan, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele Karşıtı Faaliyetleri (4 Mart 1919-16 Ekim 1920)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 55.

27 Hilmi Bey hakkında detaylı bilgi için bk. Zafer Koşlu, "Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey'in Öldürülmesi", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46, Güz 2010, s. 432.

28 Sivas Kongresi üyelerinin seçimi yapılmış olduğundan bu kişileri engellemeye çalışsa da Eskişehir'den üç delege Kongre'ye katılabiliyordu. Mahmut Goloğlu, *Sivas Kongresi Millî Mücadele Tarihi II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006, s. 246-247; Koşlu, *age.*, s. 84-85, 156.

29 Mesut Erşan, "Millî Mücadele Döneminde Eskişehir", *Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi 1918-1923*, C 1, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2023, s. 349; Süleyman Beyoğlu, "Ankara'nın İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapısı", *Millî Mücadele'nin Yerel Tarihi 1918-1923*, C 12, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2023, s.24-25.

30 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 40, Yıl: 10, Haziran 1961, s. 31-33. vesika 949.

31 Cebesoy, *age.*, s. 145-148.

32 Cebesoy, *age.*, s.148-149; Türkmen, s.201-202.

Neticede Ali Fuad Paşa, hükûmet açısından artık zararlı görünüyordu. Onun komuta ettiği 20. Kolordu da bulunduğu konum itibarıyla Heyet-i Temsiliye’nin İstanbul ve Anadolu’nun batısı ile olan iletişimini sağladığı gibi Millî Mücadele Hareketi’nin işlerliğine kendi bölgesinde büyük katkılar sunuyordu.

Ali Fuad Paşa’nın 20. Kolordu Kumandanlığından Alınması ve Hamdi Paşa’nın Atanması

Ali Fuad Paşa’nın hükûmetin emrine aykırı son icraatı ise Eskişehir’deki birliklerin konuşlanmasına ilişkin olmuştu: Şöyle ki tedbir amaçlı olarak 24. Tümeninden bir tabur ile makineli tüfek bölüğünü şehre göndermiş; bundan rahatsız olan İngiliz garnizonu ise hükûmet nezdinde girişimde bulunmuştu. Ayrıca şehirdeki cephaneliğe el koymaya çalışmışlardı. İngilizlerin talebi üzerine Harbiye Nezareti, birliğin geri alınmasını istemiş; Fuad Paşa ise 27 Ağustos tarihli yazısıyla buna karşı çıkmıştı. Zira güvenlik gerekçesiyle bu birlik Eskişehir’de bulunmalıydı ve İngilizlerin cephaneliğe el koymak istediği bir ortamda birliğin çekilmesi halk üzerinde olumsuz bir tesir yapacaktı. Bunun üzerine Harbiye Nezareti, verdiği direktiflere aykırı hareket eden Fuad Paşa’yı, 28 Ağustos tarihli emriyle görevden almış, kumandanlığı vekâleten Ankara’da bulunan Ahmed Hulusi Paşa’ya bırakmasını istemişti³³.

Hakkındaki bu kararı Fuad Paşa sakince karşılamıştı. Mustafa Kemal Paşa ise zaten alınacağı tahmin edilen bu kararın gecikmesinin millî harekete çok değerli bir zaman kazandırdığını vurgulamıştı. 20. Kolordu kurmayları da bu karardan endişe duymuşlardı. Fuad Paşa ise görevini ne Hulusi Paşa’ya ne de İstanbul’dan gönderilecek hükûmet taraftarı olan birine teslim etmeyeceğini ve Kolordu kumandanlığı görevine devam edeceğini bildirerek kurmaylarına güven vermişti³⁴. Herhangi bir tereddüt oluşmaması için de 20. Kolordu Kumandanı mıntukasındaki askeralma teşkilatlarına gönderdiği 1 Eylül tarihli yazıda; vekâletle görevinin başında olduğunu dolayısıyla önceki talimatları çerçevesinde çalışmalara devam edilmesini istemişti³⁵. Görüldüğü gibi Ali Fuad Paşa, Kolordusunun kendisine bağlı olması nedeniyle hükûmetin emirlerini dinlemiyor ve otoritesini geçersiz kılıyordu.

33 Cebesoy, *age.*, s. 154-155; Ayfer Özçelik, *Ali Fuat Cebesoy (1882-10 Ocak 1968)*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993, s. 88-89; Koylu, *age.*, s. 70, 93.

34 *Ali Fuad Paşa’dan, -3. Kolordu aracılığıyla Heyet-i Temsiliye’ye gönderilen yazı*. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Arşivi, 302/3; Cebesoy, *age.*, s.154-155; Haddizatında 24. Tümeninde görevli subaylar, Fuad Paşa’nın, görevden alınmasından rahatsız olmuşlardı. Bir araya gelerek yaptıkları görüşmede, komutan olarak sadece kendisini tanıdıklarını ilan etmeyi kararlaştırmışlardı. *24. Tümeninden, 20. Kolorduya gönderilen 3 Eylül 1919 tarihli yazı*. TİTE Arşivi, 302/40.

35 TİTE Arşivi, 302/18.

Hükûmet ise Ali Fuad Paşa'nın Kolordu Kumandanlığını bırakmaması karşısında otoritesini göstermek üzere harekete geçmişti. Harbiye Nezareti 30-31 Ağustos 1919 tarihli kararıyla "Kiraz" lakaplı Ahmed Hamdi Paşa'yı³⁶ yeni 20. Kolordu Kumandanı olarak tayin etmişti. Aynı şekilde Fuad Paşa'nın emrinde olmaya devam eden Kolordu başlısı Afyon'daki 23. Tümen ve Ankara'daki 24. Tümen Kumandanlıklarına yeni kumandanlar atamıştı³⁷. Nezaret ayrıca, 20. Kolordu Kumandanlığına atanan Hamdi Paşa vazifeyi üstlenene kadar Kolordudan verilen emirlerin yerine getirilmemesine dair 2 Eylül'de bir tebliğ yayımlamıştı. İlgili emirde; görevinden alınan Fuad Paşa'nın halefinin atandığı, yeni kumandan gelinceye kadar Kolordu namına vuku bulacak hiçbir tebliğin geçerli olmayacağı, buna aykırı hareketlerin suç sayılacağı bildirilmişti. Dolayısıyla Fuad Paşa'nın hiçbir emrine itibar edilmeyecek ve sadece padişahın emirlerine uyulacaktı. Ayrıca yeni komutan gelinceye kadar doğrudan Harbiye Nezareti ile haberleşilecekti³⁸.

Harbiye Nezaretinin bu direktifiyle, Ali Fuad Paşa'nın emir ve direktiflerini geçersiz kılmayı; Hamdi Paşa vasıtasıyla da 20. Kolorduyu yeniden kendi kontrolü altına almayı hedeflediği değerlendirilmektedir. Böylece 20. Kolordu üzerinden hükûmet ve Millî Mücadele Hareketi arasında bir nüfuz mücadelesi daha ortaya çıkmıştı. Fakat Fuad Paşa, bu kararı tanımayarak Harbiye Nezareti/Hükûmet ile iletişimini kesmiş ve Millî Mücadele'nin ivme kazanması için daha büyük inisiyatif almaya başlamıştı.

Sivas Kongresi Sonrası 20. Kolordu Mıntıkasına Yönelik Nüfuz Mücadelesi

Hükûmet ve Heyet-i Temsiliye arasında Batı Anadolu özelindeki nüfuz mücadelesi, 20. Kolordunun Millî Mücadele'yi desteklemesiyle başlamıştı. Bunu tetikleyen en somut gelişme Sivas Kongresi'nin düzenlenmesi olmuştu. Öyle ki Kongre 4 Eylül'de başladığında hükûmet, millî hareketi bertaraf etmek için harekete geçmişti. Zira Hükûmet, Sivas Kongresi'ne olan desteğin artması karşısında daha kesin tedbirler almak istemiş; Kongre'nin dağıtılması ve önde gelenlerin tutuklanması planını devreye almıştı. Lakin bunun için görevlendirilen Elazığ

36 Hamdi Paşa hakkında detaylı bilgi için bk. Şaduman Halıcı, "Yüzellilik Bir Muhibirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmed Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza", *Belgi*, S. 20, Yaz 2020/II, s. 2345-2346.

37 Akşin, *age.*, s. 565.

38 *Çorum Ahz-ı Asker Şube Riyasetinden, 20. Kolorduya gönderilen 2 Eylül 1919 tarihli yazı*. TİTE Arşivi, 305/7; 304/87.

Valisi Ali Galip’in -Malatya’dan toplamak için gittiği- silahlı gruplarla Kongre’yi dağıtma girişimi, 13. Kolorduya bağlı 15. Alayın bölgeye intikali üzerine başarısız olmuştu. Başta Dâhiliye ve Harbiye Nazırı olmak üzere hadisenin tertip edilmesine dair evraklar ortaya çıkmış; bu teşebbüs Heyet-i Temsiliye tarafından hainlik olarak görülerek gereği yapılmıştı. Nitekim 11 Eylül’de Kongre Heyeti ve kolordu komutanları tarafından Sadarete bir telgraf gönderilmişti. Yapılanlardan bahsedilerek kabineye artık güvenin kalmadığı ve vaziyetin Padişaha arz edileceği belirtilmişti³⁹.

Ancak Sadrazam Damat Ferid Paşa, ne bu tepkiyi dikkate almış ne de padişaha ulaşılmasına müsaade etmişti. Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye’nin yayımladığı 16 Eylül 1919 tarihli Tamim’de; Ferid Paşa Kabinesi’nin vatan ve millete karşı ihanetinin kesinlik kazandığının anlaşıldığı, hâliyle kabine görevden ayrılıncaya kadar İstanbul ile resmî irtibatın kesildiği bildirilmişti. Bu doğrultuda haberleşmeyi engellemek için telgrafhanelerin kontrol altına alınması emredilmişti⁴⁰. Böylece ilk defa Anadolu’da çift başlı bir idare ortaya çıkmış oluyor ve iki taraf da otoritesini hâkim kılma mücadelesine giriyordu. Böyle bir durum daha önce görülmediği için bazı mülki idare amirleri veya memurlar da kararsız kalmıştı. Bununla birlikte askerî birliklerin çoğunluğu gibi mülkî idarecilerin de önemli bir kısmı Heyet-i Temsiliye’ye bağlılığını bildirerek hükûmetle iletişimini kesmişti⁴¹.

Bu uygulamayla hükûmet, pek çok bölgede mülki ve askerî kanat üzerinde otoritesini kaybetmişti. Buna karşı yeniden Anadolu’ya hâkim olabilmek özellikle de 20. Kolorduyu ve mıntkasını kontrol altına alabilmek adına yeni adımlar atacaktı. Ordunun karşısında olması nedeniyle de daha fazla İngilizlerle birlikte hareket etmeye mecbur görünüyordu. İngilizler ise özellikle İzmit, Eskişehir, Ankara, Konya demiryolu hattında birliklerinin bulunması nedeniyle 20. Kolordu mıntkasında hükûmetin nüfuzunun olmasını önemsiyorlardı. Ortak görüş, Batı Anadolu’daki Kuvâ-yı Milliye ile Heyet-i Temsiliye arasındaki irtibatın kesilmesi ve buradaki millî girişimlerin kontrol altına alınması, -asi olarak gördükleri- Kuvâ-yı Milliye’nin etkisiz hale getirilmesi ve sonrasında Sivas’a kadar harekete geçilmesi idi⁴².

39 Atatürk, *Nutuk*, s. 117-143; Goloğlu, *age.*, s. 118-124.

40 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 145, Yıl: 68, Temmuz 2019, s. 216-217, vesika 57.

41 *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 93; Haluk Selvi, “Sivas Kongresi ve Damad Ferid Hükûmeti’nin İstifası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 18/S. 54, 2002, s. 856-858.

42 Cebesoy, *age.*, s.181-183; Eskişehir’in hükûmet ve İngilizler için önemine dair ayrıca bk. Erşan, *agt.*, s. 7-11.

Dolayısıyla hükûmet, bu hedef üzerindeki engellerden biri olarak gördüğü Ali Fuad Paşa'yı, Ankara Valisi Muhittin Paşa'ya verdiği emirle yakalatmak istemişti. Heyet-i Temsiliye ise millî harekete karşı olduğu anlaşılan Vali'nin, yakalanması için 11 Eylül'de emir vermişti. Haddizatında Fuad Paşa da aldığı tedbirlerle harekete geçmiş ve 19 Eylül'de Vali'yi yakalatarak Sivas'a göndermişti. Aynı şekilde Millî Mücadele aleyhtarı olan Afyon ve Kastamonu'daki idareciler de vazifelerinden el çektirilmişti⁴³.

Söz konusu planlara karşı Ali Fuad Paşa da Ankara'da beklemek yerine önleyici tedbirler almak maksadıyla harekete geçmişti. Bu tedbirler; işgal unsurlarının Geyve Boğazı'nın doğusuna geçmesinin engellenmesi, doğudaki işgal birliklerinin bu hattın batısına atılması, bu mümkün olmazsa bulundukları mevkillerdeki icraatlarına engel olunması ve icap ederse çarpışılması esaslarına dayanıyordu. Ayrıca Millî Mücadele'nin tüm kazalara yayılması ve -Batı Anadolu'da tek merkezden yönetilmekten yoksun olan- Kuvâ-yı Milliye'nin etkin hale getirilmesi amaçlanıyordu⁴⁴. Fuad Paşa'nın bu düşüncesi, Sivas Kongresi'nde okunmuş ve kendisi "Garbî (Batı) Anadolu Umûm Kuvâ-yı Milliye Kumandanı" tayin edilmişti (9 Eylül 1919)⁴⁵.

Hükûmeti yok sayan bu karar üzerine Ali Fuad Paşa'nın ilk hedefi, İstanbul'a yakın bir mevkide olup işgal kuvvetlerinin en çok toplandığı ve Anadolu demiryolu hattının birleştiği mühim bir bölge olan Eskişehir'i kontrol altına almaktı. Aynı zamanda İngilizlerin millî hareketi engelleme çalışmalarına da mani olunacaktı. Eğer bu başarılırsa millî hareket gelişecek ve hükûmet, Anadolu'daki bu kararlı tutum karşısında geri atmak durumunda kalacaktı. Fuad Paşa, bu düşüncelerle 162 ağır ve 4 hafif makineli tüfekten oluşan bir süvari bölüğü, 200 mermiyi haiz bir seri ateşsiz cebel takımı, bir istihkâm ve bir muhabere takımı ve iki toptan müteşekkil birliğiyle 9 Eylül'de Eskişehir'e doğru hareket etmişti⁴⁶. Bu icraatlarıyla, Ali Fuad Paşa'nın 20. Kolordu Kumandanlığı görevini sürdürdüğü gibi Millî Mücadele Hareketi'nin etkinlik ve kontrolünü artırmak için çalıştığı görülmektedir.

43 *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, S. 87, Yıl: 38, Şubat 1989, s. 6-7, belge 2083; Cebesoy, *age.*, s. 192-195.

44 Cebesoy, *age.*, s.183-185; Özçelik, *age.*, s.90.

45 Bekir Sıtkı Baykal, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 3. bs. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 1-2.

46 Cebesoy, *age.*, s.185-190.

Yeni 20. Kolordu Kumandanı Hamdi Paşa’nın Eskişehir’e Gelmesi ve İcraatları

20. Kolordu Kumandanlığına tayin olan Ahmed Hamdi Paşa ise yanında maiyetini oluşturacak subaylarla birlikte 7 Eylül’de trenle Haydarpaşa’dan Ankara’ya doğru hareket etmişti⁴⁷. Ancak Ali Fuad Paşa, Kolordu Kumandanlığını teslim etmediği gibi Hamdi Paşa’nın Ankara’ya gelmesine de müsaade etmeyeceğini belirtmişti⁴⁸. Bununla da kalmayarak Hamdi Paşa’nın İstanbul’dan hareketi üzerine, Eskişehir-Ankara arasındaki Balıklı Köprüsünü tahrip ettirmişti. Bu hareket, Hamdi Paşa’nın Ankara’ya gitmesine engel olmak, aynı zamanda hükûmetin veya İngilizlerin muhtemel girişimlerini de önlemeye yönelik bir tedbirdi. Öyle ki bu saldırıya İngilizler sert tepki göstermişlerdi⁴⁹.

Ali Fuad Paşa ayrıca ön tedbir olarak şehirde kontrolü sağlaması için Eskişehir Mıntuka Kumandanı Yarbay Atıf Bey’e emir göndermişti. Fakat Atıf Bey, bu emir kendisine ulaşmadan 7 Eylül’de İngilizlerce tutuklanarak İstanbul’a gönderilmişti⁵⁰. Görüldüğü üzere Eskişehir’de bilfil nüfuz mücadelesi karşılıklı icraatlarla başlamıştı.

Fuad Paşa’nın hareketi üzerine hükûmetin kontrolünde olan Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey de 10 Eylül tarihli yazısıyla Paşa’nın Eskişehir yönündeki eylemlerinin takip edildiğini Dâhiliye Nezaretine bildirmişti⁵¹. Hamdi Paşa ise beraberindeki 3 komutan (yeni atanan 23. ve 24. Tümen Kumandanları) ve 4 subay ile 12 Eylül’de Eskişehir’e ulaşmıştı. Hamdi Paşa ilk iş olarak Harbiye Nazırı ile yazışmış ve sahada ki vaziyeti rapor etmişti. Şimdilik Ankara’ya gitmeyip gelişmeleri öğrendikten sonra hareket etmeyi kararlaştırmıştı⁵². Lakin gerek -kendisine 20. Kolordudan gelen- kumandan olarak kabul edilmeyeceği ihtarı gerekse Ankara istikametindeki demiryolu köprüsünün tahrip edilmesi yüzünden Ankara’ya gidemeyecekti⁵³.

47 Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Seyrüsefer Kalemi (DH.EUM.SSM), 37/134.

48 Cebesoy, *age.*, s. 184-185.

49 *Harbiye Nazırı Cemal Paşa tarafından gerçekleştirilen fevkalade olaylara dair Erkan-ı Harbiye Riyasetine gönderilen 6 Ekim 1919 tarihli hülasa tarihçe. Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 46, Yıl: 12, Aralık 1963, s. 31-32, vesika 1077; Erşan, *agl.*, s. 45-48.

50 Fahri Yetim, “Millî Mücadele Döneminde İngiliz İşgali Sürecinde Eskişehir’de Asayiş Sorunları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 39, S. 107, 2023, s. 113.

51 BOA, Dâhiliye Şifre (DH, ŞFR), 646/76.

52 *Eskişehir Mıntuka İaveri Emin Bey’in 12 Eylül 1919 tarihli yazısı*. TİTE Arşivi, 305/4.

53 *Heyet-i Temsilîye’den, 15. Kolorduya gönderilen 22 Eylül 1919 tarihli şifre. Askeri Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 145, s. 235-238, belge 62-1,62-2.

Nitekim Ali Fuad Paşa'nın Ankara'da 20. Kolordu Kumandanı Vekili olarak bıraktığı 24. Tümen Kumandanı Yarbay Mahmud Bey, 13 Eylül'de Hamdi Paşa'ya bir telgraf göndermişti. Buna göre 20. Kolordu subayları, sırf vatanperver hareketlerinden dolayı hükûmet tarafından azledilen Fuad Paşa'ya bağlıydı ve ondan başka komutan tanımayacaklardı. Bir başkasının komutayı üstlenmesi Millî Mücadele'yi bastırma planının bir parçasıydı ve kendisi Eskişehir'den Ankara'ya gelmek isterse buna izin verilmeyecek ve gereği yapılacaktı. Hamdi Paşa bu telgrafi Harbiye Nezaretine ileterek Kolordunun subayları ve Ankaralıların Fuad Paşa'ya bağlılık gösterip göstermediğini tespit etmek için gizlice Ankara'ya birini göndereceğini ifade etmişti⁵⁴. 20. Kolordu karargâhı bu telgrafla, Hamdi Paşa'yı Ankara'ya gelmesi halinde tutuklayacağına dair tehdit etmiş oluyordu. Aynı zamanda Kolordunun, hükûmetin Anadolu'da otorite kurma çabalarına alet olmayacağı ve izin vermeyeceği de vurgulanıyordu.

Yarbay Mahmud Bey, 23. Tümene gönderdiği 14 Eylül tarihli yazıda da Hamdi Paşa'nın iki tümen kumandanı ve kolordu karargâhını kısmen teşkil edecek birkaç subay ile Eskişehir'e geldiğini; kendisine Ankara'ya gelmesinin pek büyük fenalık olacağı ve hiç kimsenin itaat etmeyeceğinin yazıldığını beyan etmişti. Şayet Afyon'a gelecek cesareti bulurlarsa Hamdi Paşa ve maiyetinin İstanbul'a iadesi veya tutuklanması gerektiğini bildirmişti⁵⁵. Böylece Mahmud Bey, 20. Kolordunun, millî hareketin emrinde olduğuna temas ederek mevkiadaşına malumat aktarmıştı.

Hamdi Paşa ise Kolordu kurmaylarının bu tutumu karşısında Eskişehir'de beklemek mecburiyetinde kalsa da "20. Kolordu Kumandanı" unvanıyla Ali Fuad Paşa ile 20. Kolordunun icraatları hakkında ve Eskişehir'de alınacak askerî tedbirlere ilişkin Harbiye Nezaretine raporlar göndermeye devam etmişti⁵⁶.

Harbiye Nezareti ise Hamdi Paşa'ya görevi devretmeyen Fuad Paşa hakkında sert ifadeler kullanmıştı. 20. Kolordu kumandanlığından azledilen Ali Fuad'ın Sivrihisar'a geldiği ve 15 Eylül'de Eskişehir'e gelerek kararını icra edeceğini duyurduğunu belirten Nezaret; adı geçen serseri hareketleriyle halk arasında fesada yol açtığı, halkın bu şarlatanlıklara izin vermeyeceği, şahsın bölgeden uzaklaştırılmaya çalışıldığı, durumun Kastamonu havalisince de malum olması ve kendisine itibar edilmeyerek vaziyetin gerekenlere tebliğ edilmesi hususlarına dikkat çekmişti⁵⁷.

54 ATASE, İSH, 24/137, 24/137-1; Özçelik, *age.*, s. 89; Erşan, *agt.*, s. 44.

55 TİTE Arşivi, 303/36.

56 *Hamdi Paşa'nın 13-14 Eylül 1919 tarihli yazısı*. ATASE, İSH, 24/137-2; *Aynı tarihli bir başka raporu*. *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 40, s. 36-38. vesika 950.

57 *Harbiye Nezaretinin, Kastamonu Ahz-ı Asker Riyasetine gönderdiği yazı*. BOA, DH.ŞFR, 103/65.

Tüm bunlardan da görüldüğü üzere Ali Fuad Paşa, emrindeki 20. Kolordu unsurlarıyla Eskişehir ve havalisini Millî Mücadele’ye bağlamaya çalışırken; hükûmet ise nüfuzunu korumak için Kolordunun ve Fuad Paşa’nın eylemlerinin kanunsuz olduğunu ilan ediyordu.

Ali Fuad Paşa’nın Eskişehir Hattında Aldığı Tedbirler ve Hamdi Paşa’yla Olan Görüşmeler

Ali Fuad Paşa 13 Eylül’de Sivrihisar’a gelmişti. Son günlerde başta Sivas Kongresi’nin aldığı kararlar olmak üzere yaşanan hadiselerin de etkisiyle İngilizlerin Eskişehir’i tahkim ettiğini görmüştü. Bu ortamda alınacak tedbirleri şöyle belirlemişti:

- Eskişehir’in dışarı ile olan haberleşmesinin ve demiryolu ulaşımının kesilmesi,
- Millî Mücadele’yi kabul ettirebilecek bir kuvvetin takviye edilerek bölgede toplanması ve Eskişehir’in Sivas Kongresi’ne bağlanması,
- Tüm bunları yaparken gayelerinin millî ve iç işleriyle ilgili olup kendilerine karşı olmadığı hakkında şehirdeki İngiliz garnizonuna teminat verilmesi, buna rağmen işgal kuvvetlerinin müdahalesi gerçekleşirse karşı konulması.

Bu doğrultuda çevreden gelen Kuvâ-yı Milliye unsurlarıyla Eskişehir tecrit edilmiş ve İstanbul ile irtibatı kesilmişti⁵⁸.

Öte yandan Kolordunun başına geçemediği için hareket tarzını belirlemeye çalışan Hamdi Paşa ise Ali Fuad Paşa ile haberleşmek istemiş; bu kapsamda -Eskişehir’e giderken beraberinde gelmesi için davet ettiği- Doktor Tevfik Rüşti Bey’i (Aras) aracı kılmıştı. Öyle ki Tevfik Bey, 14 Eylül’de Sivrihisar’a gelerek Ali Fuad Paşa ile görüşmüştü. Bu görüşmede Fuad Paşa, Hamdi Paşa’nın İstanbul’a giderek padişahla görüşmesi beklentisinde olduğunu belirtmişti. Zira millî hareket padişaha karşı değildi. Halk, hem kendi istiklaline hâlel gelmesinden hem de padişah için endişelenmekteydi. Ancak hükûmet, millî menfaatlere aykırı bir politika izliyordu. Buna karşı gerekenlerin yapılması lazımdı. Tüm bu hususları Tevfik Bey, Eskişehir’e dönüşte Hamdi Paşa’ya iletmişti. Hamdi Paşa bu hususları kabul eder gibi görünse de Fuad Paşa’ya göre İstanbul’dan İngiliz Generalinin (Solly Flood) şehre gelmesi üzerine hem o hem de Eskişehir Mutasarrıfı pasif bir durumda kalmışlardı⁵⁹.

58 Cebesoy, *age.*, s. 195-197.

59 Cebesoy, *age.*, s. 198-201; Selâhattin Tansel, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019, s. 122; Konuya ilişkin ayrıca bk. Erşan, *agm.*, s. 346.

Konuya ilişkin Heyet-i Temsiliye'nin yaptığı toplantıda ise hükûmetin 20. Kolordu Kumandanı olarak atadığı Hamdi Paşa'ya vaziyetin anlatılarak İstanbul'a dönmesinin teklif edildiği, Hamdi Paşa'nın da İstanbul'a gelmek üzere Nezaretten müsaade istediği, fakat cevap beklemesine gerek olmadan hemen yola çıkmasının kendisinden rica kılındığı ifade edilmişti⁶⁰.

Gerçekten de Hamdi Paşa, İstanbul'a gitmek istediğini 16 Eylül tarihli yazısıyla Heyet-i Temsiliye'ye iletmış; Nezaretten cevap gelince yola çıkacağını belirtmişti. Mustafa Kemal Paşa ise cevabında; İstanbul'a gitme kararının isabetli olup yapacağı bilgilendirmelerle millete hizmet edeceğine emin olduğunu, kendisinin İstanbul'a hareket etme isteğinden ve şahsına olan güveninden duyduğu memnuniyeti dile getirmişti⁶¹.

Bununla birlikte Hamdi Paşa, 16-17 Eylül tarihli ve "Eskişehir'de 20. Kolordu Kumandanı" ünvanıyla imzaladığı yazıda, İstanbul'a gelmek için izin isterken millî hareketin lehine değil aleyhine ifadeler kullanmıştı. Buna göre Kolordu mıntıkasındaki gelişmelerden ve millî teşkilattan, aynı şekilde Ali Fuad Paşa'ya bağlı hareket eden kumandanlardan bahsetmişti. Bunların ahaliyi kendilerine tabi kılmaya çalıştığına, etraftan asker toplayarak Eskişehir ve çevre bölgeleri ele geçirmeye hazırlandıklarına dikkat çeken Hamdi Paşa, hadiseleri detaylı olarak arz etmek üzere İstanbul'a gelmek istediğini bildirmişti⁶².

Hamdi Paşa'nın, Ankara Mevki Kumandanı Mahmud Bey'e yolladığı 16 Eylül tarihli telgrafta ise onun ikili politikasını ortaya koymaktaydı. Bu yazısında; Heyet-i Temsiliye ve Sivrihisar'daki Fuad Paşa ile haberleştiğini ve görüşmelerin sürdüğünü, dolayısıyla telaşa ve kendisine yönelik tehditkâr ikaz ve hareketlere gerek olmadığını, dindaşları ve asker kardeşlerinden böyle bir muamele görmeyi arzu etmediğini belirtmişti. Ricası, telgraflarının dikkatle okunduktan sonra yazılmasındı⁶³. Onun bu sözleriyle Kolordu heyetini yumuşatmaya ve vakit kazanmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Hâlbuki Harbiye Nezaretine yolladığı müteakip yazıda (17 Eylül tarihli), Eskişehir ve kazalarında Millî Mücadele'nin gittikçe etkin hale geldiğini, bunları bastırmak için 500 kişilik bir birlik oluşturulabilirse de silah ve mekanizmalarının İngilizlerin

60 Baykal, *age.*, s. 4.

61 ATASE, Atatürk Koleksiyonu Fonu (ATAZB), 9/5.

62 ATASE, İSH, 25/14.

63 TİTE Arşivi, 304/14.

elinde olduğunu, bu silahlar alınsa bile Kuvâ-yı Milliyecilerin bunu halk nezdinde kendilerine karşı kullanacağını vurgulamıştı. Esas olarak karşılaştığı zorluklardan bahsederek İstanbul’a üç günlüğüne gelmek üzere izin istemişti⁶⁴.

Harbiye Nezareti ise Kolordu mıntkasındaki hassasiyetten ötürü İstanbul’a gelmesine izin vermemiş, önemli konuların şifreli telgrafla bildirilmesini istemişti. Bunun üzerine Hamdi Paşa 18 Eylül’de, talep ettiği hususlarda destek ve cevabın verilmediğini belirterek mevcut şartlarda “Kolordusuz Kumandan” olmak yerine bireysel olarak Eskişehir’de hizmet etmek istediğini belirterek istifa etmişti⁶⁵.

Mustafa Kemal Paşa, -Hamdi Paşa’nın bu ikili tavrından henüz haberdar olmadığından olsa gerek- 21 Eylül’deki yazısında, Eskişehir’deki durumun Millî Mücadele Hareketi lehine geliştiğini, Fuad Paşa’nın Mahmudiye’de olduğunu, Hamdi Paşa’nın yapılan ihtar üzerine millî hareketin maksadını izah etmek üzere bütün maiyetiyle İstanbul’a gittiğini belirtmişti⁶⁶. Bununla beraber 20. Kolordudan, Sivas’taki 3. Kolorduya gönderilen 19 Eylül tarihli yazıda, Hamdi Paşa’nın henüz İstanbul’a gitmediği belirtilmişti⁶⁷. Bölgedeki 2. Bölük Kumandanı tarafından 20. Kolorduya ulaştırılan 20 Eylül tarihli müteakip raporda; Hamdi Paşa’nın, Nezaretten gelen telkinlerle fikir değiştirdiği ve müsaade çıkmaması nedeniyle İstanbul’a dönmekten vazgeçtiği bildirilmişti⁶⁸. Bu açıdan Hamdi Paşa’nın İstanbul’a ve Sivas’a gönderdiği telgraflarda farklı bir tutum sergilediği; neticede Nezaretin emri ve kendi tutumuna rağmen İstanbul’dan izin beklediğini belirterek oyalama taktiğine başvurduğu anlaşılmaktadır.

20. Kolordunun 5. Kolorduya Dönüştürülmesi

Tüm bu gelişmeler çerçevesinde hükûmet, Hamdi Paşa’nın 20. Kolorduya hâkim olamaması durumunu aşabilmek için Eskişehir’de 5. Kolordunun teşkiline karar vermişti. Konuyla ilgili Harbiye Nazırı’nın 16 Eylül tarihli yazısı⁶⁹ üzerine 17 Eylül tarihli kararla, karargâhı Ankara’da bulunan 20. Kolordu, 5. Kolorduya dönüştürülmüş ve yeni karargâh merkezi Eskişehir olmuştu⁷⁰. Harbiye Nazırı

64 ATASE, İSH, 25/17; Erşan, *agt.*, s. 49-52.

65 Erşan, *agt.*, s. 51-52; Koylu, *age.*, s.122-123.

66 ATASE, ATAZB, 1/64-3.

67 TİTE Arşivi, 307/3.

68 TİTE Arşivi, 307/36.

69 BOA, İrade Dosya Usulü (İ.DUİT), 162/81; Koylu, *age.*, s. 225-227.

70 20. Kolordunun yerine 5. Kolordunun kuruluş kararını haiz İrade-i Seniyye. ATASE, İSH, 61/113.

Süleyman Şefik Paşa'nın Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyasetine gönderdiği 22 Eylül 1919 tarihli yazıya göre ilgili emir şöyleydi:

“Ankara’da bulunan Yirminci Kolordu numarasının vakt-ı hazara mahsus Ankara kolordusu numarası olan Beşinci Kolordu namına tahvil ile işbu kolordu karargâhının şimdilik Eskişehir’de tesisi ve Ankara’daki kolordu karargâh heyeti Eskişehir’e davet ve kendilerine on beş gün mühlet ita edilip bu müddet zarfında gelecek olanların (...) memuriyetlerinde istihdâmı ve gelmeyecekler hakkında muamele-i kanuniye ifa edilmesi hususlarına bilistizan 17 Eylül 335 (1919) tarihinde İrâde-i Seniyye -i Hazret-i Hilâfetpenahi şeref müteallik buyrularak keyfiyet bilumûm kolordular ve Fırka-i müstakile kumandanlıkları ile ahz-ı asker kalemleri riyasetlerine tebliğ kalmış olmakla oraca da mantuk-u emr-ü fermân-ı hümayûna tevfik-i muamele olunması temenni olunur.”⁷¹

5. Kolordunun tesisiyle ilgili Hariciye Nezareti de 5. Kolordunun kurulduğunu İngiliz Kumandanlığına ileterek kıtaatın sevki ve yer değiştirmesinin söz konusu olmadığını belirtmişti⁷². Ordu Dairesi de 22 Eylül tarihli yazısıyla Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Reisi’nden 5. Kolordunun kuruluşuna girecek tümenlere verilecek numaraların nasıl olması gerektiğini sormuştu⁷³. 25 Eylül’de verilen cevapta, orduda esaslı bir teşkilat yapılmıncaya kadar numara değiştirmenin uygun olmadığı ve şimdilik 5. Kolordu tümenlerine hâlihazırdaki numaraların verilmesi istenmişti⁷⁴. Görüldüğü üzere Hamdi Paşa, Ankara’ya giderek 20. Kolordunun başına geçmeyince Kolordunun Eskişehir’e nakli ve personelinin de buraya katılması emredilmişti. Hükûmet bu şekilde hem Kolorduya hâkim olup hem de Milli Mücadele’yi sekteye uğratabileceğini düşünse de işler planladığı gibi gitmeyecekti.

Şöyle ki 5. Kolordu Kumandanı atanan Hamdi Paşa, 20. Kolordunun lağvı ve 5. Kolordunun tesis edildiğine ve Eskişehir’e katılmayan personel hakkında işlem yapılacağına dair Harbiye Nezaretinin emrini 20. Kolordu Kumandanlığı Vekâletine iletmışti⁷⁵. Fakat 20. Kolordu karargâhından hiçbir subay Eskişehir’e gitmemiş ve 5. Kolorduya katılmamıştı. Bu yüzden Hamdi Paşa, İstanbul’dan kendisine

71 ATASE, İSH, 62/126; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 47, Yıl: 13, Mart 1964, s. 25-27, vesika 1095; *Kararla ilgili Sadaretten Harbiye Nezaretine gönderilen 17 Eylül tarihli yazı*. BOA, Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO), 4591/344311-2.

72 ATASE, İSH, 29/108.

73 ATASE, İSH, 29/108-2.

74 ATASE, İSH, 29/108-4.

75 TİTE Arşivi, 308/34.

eşlik eden subaylardan bir komuta heyeti tesis etmeye çalışmıştı⁷⁶. Zaten yukarıda da izah edildiği gibi, 20. Kolordu personeli, Ali Fuad Paşa’nın görevden alınması ve yeni kumandan tayin edilmesini dahi kabul etmemişti. Hal böyleyken hükûmetin Eskişehir’de yeni bir kolordu kurarak otorite kurabileceğini düşünmesi, saha şartlarını iyi değerlendiremediğini göstermektedir.

Ali Fuad Paşa’nın Eskişehir’e Yönelik İcraatları

Ali Fuad Paşa ise emrinde 20. Kolordu personeli olduğu halde 18 Eylül’de Sivrihisar’dan Eskişehir’e daha yakın bir mevki olan Mahmudiye’ye intikal etmişti. Bu arada İngiliz Kumandanlığıyla irtibat kurarak hareketinin kendilerine karşı değil, Eskişehir’in Millî Mücadele’ye katılımının sağlanması olduğunu belirtmiş ve icraatlarına engel olunmamasını istemişti⁷⁷.

Eskişehir’deki İngiliz kumandanı General Solly Flood da kendisiyle görüşmek istemiş; emrindeki birliklerin Eskişehir ve Afyon’a girmemesini tebliğ etmişti. Ali Fuad Paşa, General Flood’a verdiği cevapta; bütün Anadolu’nun Sivas Kongresi’ne bağlandığını, Kolordu mıntıkasındaki Eskişehir Mıntıka Kumandanı Yarbay Atıf Bey’in anlaşılamayan bir sebepten ötürü tutuklandığını, Eskişehir Mutasarrıfı’nın hükûmetin emriyle milletin hissiyatı aleyhine hareket ettiğini, kendisinin de sorumluluk sahasında olan Eskişehir’i tefiş etmek için geldiğini, maksatlarının hiçbir şekilde işgal kuvvetlerine karşı bir eylem içermediğini ifade etmişti. Nihayetinde 21 Eylül’de Yenihan’da bir İngiliz askerî heyeti ile Fuad Paşa arasında görüşmeler gerçekleştirilmişti. Buna göre İngilizler, içişlere müdahale niyetinde olmadıklarını ve tarafsız kalacaklarını, bununla birlikte Eskişehir, Kütahya, Afyon ve İzmit gibi İngiliz kuvveti bulunan yerlere Kuvâ-yı Milliye’nin dâhil olmamasını ve demiryolu hattına saldırı düzenlenmemesini talep etmişlerdi. Fuad Paşa ise Eskişehir’in Millî Kongre’ye bağlanması ve Mutasarrıfın değişmesinin gerektiğini bildirirse de İngilizler bunun yetkileri dışında olduğunu ancak aracı olabileceklerini bildirmişlerdi. Bu kapsamda Fuad Paşa, şimdilik Eskişehir’in içeriden kazanılmasına gayret edileceğini ve askerî bir hareket yapmayacağını Heyet-i Temsiliye’ye rapor etmişti⁷⁸.

76 Sıkıyönetim ilan edildiğinde, Örfî İdare Divanı Harp Reisliği de kurulmuş ve 5. Kolordu 2. Kısım Amiri Binbaşı Vehbi Efendi de Heyet üyesi atanmıştı. Bk. Koylu, *age*, s. 166.

77 Cebesoy, *age*, s. 207-210.

78 General Flood, 25 Eylül’de Ali Fuad Paşa’ya gönderdiği mektubunda ise iç meselelerin kendisini ilgilendirmediklerini, sadece Mütareke şartları gereği demiryolunun güvenliği için görevlendirildiğini belirterek Kuvâ-yı Milliye’nin Eskişehir, Afyon ve Kütahya’ya yönelik girişimde bulunmamasını,

Heyet-i Temsiliye'nin 23 Eylül tarihli toplantısında da söz konusu görüşme nedeniyle demiryolunun tahrip edilmemesi, İngilizlerin bir saldırısı olmadıkça harekete geçilmemesi, Millî Mücadele'nin hedefinin yabancılar olmadığının anlatılması ve Eskişehir'in dışarıdan muhasara edilmesi kararlaştırılmıştı⁷⁹. Sonuç itibarıyla Eskişehir hariç tüm bölgede Heyet-i Temsiliye'nin kontrolünün olduğu, sadece burada İngilizlerin varlığıyla hükûmetin nüfuzunun sürdüğü görülüyordu.

Ali Fuad Paşa tüm bu icraatlarını “Anadolu Garbî Umûm Kuvâ-yı Milliye Kumandanı” ünvanıyla yapıyordu. Fakat emrinde 20. Kolordu birlikleri vardı. Kolordu Kumandanlığına fiilen Ankara'daki 24. Tümen Kumandanı Yarbay Mahmud Bey vekâlet ediyordu⁸⁰. Resmîyette ise 20. Kolordu ilga edilmiş ve Eskişehir'de Hamdi Paşa komutasındaki 5. Kolordu vardı.

Hamdi Paşa ve Hilmi Bey'in Hükûmetin Nüfuzunu Koruma Çabaları

5. Kolordu Kumandanı olsa da ne personeli ne birliği bulunan Hamdi Paşa, Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey ile birlikte hareket ederek Ali Fuad Paşa'ya ve Millî Mücadele'ye karşı icraatlara yönelmişti⁸¹. Nitekim Hamdi Paşa 22-24 Eylül tarihlerinde Harbiye Nezaretine gönderdiği yazılarda; devlete karşı gelenlerin Kuvâ-yı Milliye'ye katıldığını, bunun devletin ve milletin hak ve menfaatini tehlikeye düşürdüğünü, devletin otoritesini tesis etmek için bölgedeki Çerkes, Tatar, Arnavut ve Türklerden müteşekkil bir asayiş tugayının kurulmasının aciliyetini belirtmişti⁸². Ayrıca hükûmetin gücünü gösterebilmek ve gerekli tedbirleri alabilmek için bir miktar para istemiş ve istediği para İstanbul'dan kendisine gönderilmişti⁸³. Görüldüğü üzere Hamdi Paşa, otoritesini tesis etmek ve Fuad Paşa'ya karşı hareket edebilmek için yeni birlik temin etmeye çalışmış; bunun için de Millî Mücadele'nin zararlı faaliyetlerinden bahisle hükûmetin dikkatini çekmişti.

İngiliz birliklerinin hâlihazırda demiryolunu tuttuklarını ve bir saldırı olursa karşılık vereceklerini bildirmişti. Cebesoy, *age.*, s. 210-215.

79 Baykal, *age.*, s. 7. Bununla birlikte İngilizlerden gelen 25 Eylül'deki uygunsuz mektup sebebiyle İstanbul-Eskişehir demiryolu hattındaki Lefke Köprüsü ve tünelleri ile Bilecik hattındaki köprüler, 26 Eylül'de Ali Fuat Paşa'nın emriyle Kuvâ-yı Milliye tarafından tahrip edilmişti. Bk. Özçelik, *age.*, s. 103-104.

80 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 145, s. 262, belge 69 (1-4).

81 Halıcı, agm., s. 2346.

82 Erşan, *ate.*, s. 73-75; Koylu, *age.*, s. 154-155, 160-165.

83 Özçelik, *age.*, s. 97; İhsan Güneş, Kemal Yakut, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2007, s. 169.

Neticede bu talep, Harbiye Nezareti ve hükûmet tarafından uygun görülmüştü. 28 Eylül tarihli kararla, Eskişehir havalisinde asayişin muhafazası için istihdam edilmek üzere 100’er atlıdan oluşacak 13 bölüklü bir süvari asayiş alayı ile 100’er piyade neferi, ikişer makineli tüfekten oluşacak 6 bölüklü bir piyade asayiş alayı kurulması ve her iki alayın bir liva (tugay) halinde teşkilatlanması kararlaştırılmıştı. Bu asayiş tugayında, bir cebel bataryası, telefon, telgraf ve hecin müfrezeleri de olacaktı ve alay efradı mahallinden celp edilecekti⁸⁴. Böylece 2.000 kişiden oluşan bir tugay tesisi ile Eskişehir’de otoritenin tesis edilip Ali Fuad Paşa ve Kuvâ-yı Milliye unsurlarına karşı da harekete geçilmesinin düşünüldüğü değerlendirilmektedir.

Ne var ki tugayda görev almak için Eskişehir halkı gönüllü olmamış ve bu girişim de tıpkı 5. Kolordu projesi gibi akim kalmıştı⁸⁵. Zira bu dönemde başta Mutasarrıf Hilmi Bey’in baskısına rağmen Eskişehir halkının çoğunluğu Millî Mücadele’ye taraftardı⁸⁶. Esasen -Hamdi Paşa’nın önerisiyle- Asayiş Tugayının Kumandanlığına atanan Reşid Paşa da Hamdi Paşa’ya bu tedbir için geç kalındığını, Kuvâ-yı Milliye’nin şehrin etrafında konumlandığına dikkat çekmişti⁸⁷.

Hamdi Paşa’nın, bunun yanı sıra beraberinde getirdiği ve eski bir jandarma yarbayı olan kardeşi Faik Bey aracılığıyla şehirde gizli bir teşkilat kurarak Ali Fuad Paşa’yı ele geçirmeye yönelik planlamalar yaptığı haber alınmıştı. Zira Hamdi Paşa gerçeklerin farkındaydı ve Harbiye Nezaretine gönderdiği yazılarda; hükûmetin şehirde nüfuzunun kalmadığını, otoriteyi sağlayacak jandarma ve polisin dahi güvenilmeyecek ve itaatten uzak kişilerden oluştuğunu bildirmişti. Tüm bu çabalara rağmen Millî Mücadele’ye karşı otoriteyi temin etmek mümkün olmamış; bunu gören Harbiye Nazırı Süleyman Şefik Paşa da Hamdi Paşa aracılığıyla Fuad Paşa ile irtibata geçmeye çalışmıştı. 27-28 Eylül’de Hamdi Paşa’ya yazdığı telgrafta; görüşmeye talip ise nezaret namına söz vermesini, harekâtına devam etmesinin

84 ATASE, İSH, 29/108-6, 7, 8, 9; *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 46, s. 32, vesika 1077; Koşlu, *age.*, s. 140-141.

85 ATASE, İSH, 29/108-5; Erşan, *ate.*, s. 76.

86 Eskişehir halkı, başta İzmir olmak üzere yaşanan işgallere tepki gösteren ve millî bilinci ortaya koyan bir şehirdi. Mutasarrıf Hilmi Bey’in engelleyici tutumu, sadece şehrin Millî Mücadele’ye etkin bir şekilde katılımını geciktirmişti. Erşan, *agt.*, s. 20-27, Ali Sarıkoyuncu, “Millî Mücadele Döneminde Eskişehir Mitingleri ve Çekilen Protesto Telgrafları”, *Balikesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 3, S. 4, 2000, s. 251, 263; Ali Sarıkoyuncu-Selahattin Önder-Mesut Erşan, *Millî Mücadelede Eskişehir*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002, s. 5-11.

87 Özçelik, *age.*, s. 104.

vatanın telafisi mümkün olmayan zararlara uğratacağını ve kendisinin de zarar göreceğini bildirmesini istemişti. Fuad Paşa bu mektuba cevap vermemişti⁸⁸.

Harbiye Nezaretinin bu süreçteki emirlerle 20. Kolorduya karşı otorite tesis etmek istese de bir süre sonra orduya hâkim olamayacağını anladığı ve bu şekilde uzlaşma zemini aradığı ifade edilmelidir. Neticede hükûmetin 5. Kolordu üzerinden nüfuz kurma çabası sonuçsuz kalmıştı. Zira 20. Kolordu, etkin ve caydırıcı bir güç olarak Millî Mücadele'nin emrine girmiş ve bu nüfuz mücadelesinde belirleyici olmuştu.

Hükûmetin Çare Arayışları ve Eskişehir'e Yansımaları

Heyet-i Temsiliye'nin İstanbul ile iletişimi kesmesi ve Anadolu'nun büyük bir bölümünde nüfuz kazanması ve 5. Kolordu projesinin tutmaması üzerine Damat Ferid Paşa Hükûmeti, Anadolu'daki otoritesini tamamıyla kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyaydı. Bu yüzden Ferid Paşa, 13 Eylül'de İngiliz Yüksek Komiseri Amiral De Robeck ile görüşerek⁸⁹ Barış Konferansı'nın vereceği kararları kabule hazır olduklarını lakin Millî Mücadelecilerin bunun önündeki yegâne engel olduğunu belirtmişti. Çözüm olarak ya doğrudan Anadolu'ya asker gönderilmesi ya da İtilaf devletleri tarafından stratejik noktaların işgal edilerek millî hareketin bastırılması gerektiğini söylemişti. İngilizler ise asker gönderilirse muhtemel bir iç savaşın başlarına bela açacağını düşünerek ilk seçeneği reddetmişlerdi. Yeni bir savaş istemediklerinden ikinci seçenek konusunda da çekimser davranmışlardı. Ferid Paşa'nın ordu göndermek veya İngiliz kuvvetleri aracılığıyla harekete geçmekten maksadı; en azından İstanbul'a yakın olan bir kısmı 20. Kolordu mıntıkasındaki Eskişehir; Afyon-Kütahya, Düzce-Bolu, Aydın-Uşak, Bursa-Balıkesir ve Konya hattına hâkim olmak⁹⁰.

Bu yüzden Damat Ferid Paşa, İngiliz birliğinin buradaki varlığıyla son hamlesini Eskişehir üzerinden yapmaya kalkmış ve güç gösterisi yaparak Heyet-i Temsiliye'yi müzakereye razı etmek için 2.000 kişilik bir birlik gönderilmesini önermişti. Ancak İtilaf devletleri iç savaşa yol açacağı gerekçesiyle bunu reddetmişlerdi⁹¹. Damat Ferid Paşa bu defa Türk halkını etkilemek için 20 Eylül tarihli Padişah tarafından yayımlanan Beyanname'ye umut bağlamıştı. Ne var ki bu Beyanname de bir etki oluşturmamıştı⁹².

⁸⁸ Cebesoy, *age.*, s. 218-219, 225-227; Erşan, *ate.*, s. 76-77.

⁸⁹ Gökbilgin, *age.*, s. 255-256.

⁹⁰ Özkan, *age.*, s. 58-59; Selvi, *agm.*, s. 861.

⁹¹ Akşin, *age.*, s. 584-585.

⁹² Cebesoy, *age.*, s. 216-217; Akşin, *age.*, s. 580-581; Özkan, *age.*, s. 59-60.

Tüm bunlar sonuç vermemiş; üstelik Anadolu’da, başındaki valiler yüzünden hâlâ İstanbul’a bağlı kalan birkaç vilayet ve sancak (Konya, Kastamonu, Trabzon, Çankırı, Çorum gibi) da bu görevlilerin, millî hareket tarafından bilvesile görevlerinden el çektirilmeleriyle Heyet-i Temsiliye’nin kontrolüne girmişti⁹³. Bunun üzerine Heyet-i Temsiliye, 18 Eylül tarihli yazısıyla Mutasarrıf Hilmi Bey’e son bir uyarı yapmış; sadece Eskişehir’in hükûmet ile ilişkisini kesmediğini, gerçekte hükûmetin gücünün kalmadığını, siyasi durumun farkına vararak derhal gereğini yapması veya İstanbul’a gitmesi ihtar edilmişti. Hilmi Bey ise kendisine ve şehre yönelik bir taarruzdan endişe etse de hükûmetin nüfuzunu korumak için faaliyetlerini sürdürmüştü⁹⁴.

Öyle ki şehrin Millî Mücadele’ye katılmasının önündeki en büyük engel Mutasarrıf Hilmi Bey’di. İngilizlerin varlığına da güvenerek halk üzerinde ciddi bir baskı kurmuştu. Halkın, Mutasarrıfı görevden el çekirmek üzere 23 Eylül günü yaptığı girişim başarısız olmuş; Hilmi Bey, Millî Mücadele’yi destekleyenleri gözaltına almıştı⁹⁵. Eskişehir’de asayişsizliğin de artması üzerine Hilmi Bey’in Dâhiliye Nezaretinden talep ettiği ve henüz kabul görmeyen şehirde örfi idare/sıkıyönetim kurulması teklifini, Hamdi Paşa da Harbiye Nezaretine gönderdiği 29-30 Eylül 1919 tarihli yazısında tekrarlamıştı⁹⁶. Böylece 30 Eylül’de sıkıyönetim ilan edilerek millî hareket taraftarları kontrol altına alınmaya çalışılmıştı⁹⁷. Buna karşı Millî Mücadele taraftarları 2 Ekim’de ilanlar yapıştirarak halkı Mutasarrıfa karşı toplanmaya davet etmişlerdi. Mutasarrıf bunu öğrenmiş ve karşı tedbir almış, ortam iyice gerginleşmişti. Neyse ki bu sırada Damat Ferid Paşa Hükûmeti’nin istifa haberinin ulaşması, çatışma ihtimalini sona erdirmişti⁹⁸. Anlaşılacağı gibi hükûmet, nüfuz mücadelesini kaybetmiş; 20. Kolordu da İstanbul’a olan yakınlığıyla bu konuda belirleyici bir etki ortaya koymuştu.

Ali Rıza Paşa Hükûmetinin Kurulması ile Eskişehir’deki Vaziyet

Yeni kabinenin 2 Ekim’de göreve başlamasıyla Ali Fuad Paşa, Eskişehir’de birtakım tedbirler almayı gerekli görmüştü. Bu bağlamda başta Mutasarrıf Hilmi Bey ve 5. Kolordu Komutanı Hamdi Paşa olmak üzere bu kişilerle birlikte hareket

93 Selvi, agm., s. 867-870.

94 Güneş-Yakut, age., s. 172-173; Erşan, agm., s. 357.

95 Erşan, age., s. 76-77.

96 *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 46, s. 23-25, vesika 1075.

97 Koylu, agm., s. 438-440; Yetim, agm., s. 115; Erşan, agm., s. 357.

98 Cebesoy, age., s. 227-230; Goloğlu, age., s. 164-165.

eden tüm görevlilerin tutuklanmasını ve yenisi atanıncaya kadar mutasarrıflığa vekâleten sancak muhasebecisi Sabri Bey'in, mevkii kumandanlığına ise Binbaşı Mehdi Bey'in getirilmesini istemişti⁹⁹.

Mutasarrıf Hilmi Bey ise son dönemde yaptıklarıyla halkın büyük tepkisini çekmesine rağmen görevini sürdürüyordu. Ancak Millî Mücadelecilerin girişiyle 3 Ekim'de sancak muhasebecisi Çolakoğlu Sabri Bey mutasarrıflığa getirilmiş ve böylece şehirdeki sıkıyönetim kaldırılmıştı¹⁰⁰.

Hamdi Paşa ise tüm bu olaylara rağmen "5. Kolordu Kumandanı" ünvanıyla Harbiye Nezaretine gönderdiği 3-4 Ekim 1919 tarihli yazıda; 20. Kolordunun kumandanları ve subaylarının devletin emrine karşı gelerek muhalif bir tutumla başkent ile irtibatı kestiklerini bildirmişti. Hâlbuki Nezaretin 17 Eylül tarihli emrine göre 20. Kolordudaki personelin 15 gün içerisinde Eskişehir'deki 5. Kolorduya katılması, aksi takdirde asi sayılarak haklarında cezai işlem uygulanacağını bildirildiğini hatırlatmış; süre dolduğu halde hiçbirinin bu emre uymaması sebebiyle haklarında nasıl bir işlem uygulanacağını sormuştu¹⁰¹. Yeni Harbiye Nazırı ise cevaben, mülga 20. Kolordudan 5. Kolorduya katılmayan personel hakkında kanuni takibat uygulamasına lüzum olmadığı bildirilmişti¹⁰². Şüphesiz Nezaretin bu tutumu rasyoneldi. Zira 5. Kolordunun herhangi bir güç ve kudreti olmadığı, sadece resmîyette olduğu düşünüldüğünde, bu kanuni takibatı yapacak bir otoritenin de bulunmadığı ifade edilmelidir.

Öte yandan Mutasarrıf Hilmi Bey 4 Ekim'de suikasta uğramıştı. Kuvâ-yı Milliye'ye karşı olanlardan bir kısmı yakalanmış, diğerleri ise İngilizlere sığınmıştı¹⁰³. Yaşananlar karşısında kendi durumundan endişelenen Ahmed Hamdi Paşa, aynı gün trenle İstanbul'a dönmüştü¹⁰⁴. Giderken de Eskişehir Asayiş Kumandanına; gelen emir üzerine İstanbul'a gittiğini ve 5. Kolordu Kumandanlığını kendisine

99 Koylu, agm., s. 440.

100 Cebesoy, age., s. 316; Koylu, agm., s. 441-443.

101 ATASE, İSH, 36/46, *Harp Tarihi Vesikaları Dergisi*, S. 46, s. 27-29, vesika 1076.

102 *Harbiye Nezaretinden, 5. Kolorduya gönderilen 4 Ekim 1919 tarihli yazı*. ATASE, İSH, 36/46-2. Aluntaş, agm., s. 21.

103 Cebesoy, age., s. 236.

104 İstanbul'a döndükten sonra İngiliz Muhibleri Cemiyeti'nin kuruluşunda etkin rol alan Hamdi Paşa, bir müddet sonra Hükûmetin kontrolündeki yegâne birlik olan 25. Kolordu (İstanbul) Kumandanlığına atanmıştı. Zafer sonrası Kasım 1922'de İngilizlere sığınarak Romanya'ya iltica etmişti. Tüm bu icraatları nedeniyle 150'lilikler listesinde yer almıştı. Bk. Halıcı, agm., s. 2346-2348.

vekâlet bıraktığını bildirmişti¹⁰⁵. Hamdi Paşa’nın son iki yazısıyla, sahadaki gerceklerden ve gelişmelerden kopuk bir şekilde hareket ettiği görülmektedir.

Yaşananlara dair Ali Fuad Paşa’nın 6 Ekim tarihli yazısına göre; eski hükûmetin emrindeki görevlilerin uyguladığı baskılara rağmen Eskişehir halkının diğer “millet-daşları” gibi millî amel uğrunda büyük gayretler ortaya koymuşlardı. Nihayet millî harekete muhalefet edenlerin büyük bir kısmı yakalanmış, geri kalanlar ise İngilizlerin yardımıyla kaçmıştı. Bunlardan biri olan ve trenle İstanbul’a kaçan Hamdi Paşa ve maiyetinin yakalanmaları için yeni Harbiye Nazırı’na telgraf çekilmişti¹⁰⁶.

Ortaya çıkan bu yeni siyasi tabloda Ali Fuad Paşa, İngilizlerin bölgedeki varlığı ve son aylarda karşılaştığı sıkıntıları tekrar yaşamamak adına bazı tedbirler almayı lüzumlu görmüştü. Buna göre Eskişehir’de millî bir istihbarat yapısı oluşturulacak; ayrıca şehrin dışında millî hareketi kabul ettirip halkı organize edebilecek ve gerektiğinde şehri hızlı bir şekilde kuşatabilecek kuvvetli bir müfreze konuşlanacaktı¹⁰⁷.

5. ve 20. Kolordunun Durumu ve Harbiye Nezareti ile Yazışmalar

Ali Rıza Paşa Hükûmetinin, Millî Mücadele’ye makul yaklaşacağını bildirmesiyle yaklaşık 20 gün sonra İstanbul ve Anadolu arasında yeniden iletişim kurulmuştu. Bu bağlamda yeni hükûmet yaşanan hadiselerden sonra Eskişehir’deki 5. Kolordunun değil Ankara’da konuşlu 20. Kolordunun devamına karar vermişti. Harbiye Nezaretinin 8 Ekim 1919 tarihli yazısında; 20. Kolordunun yerine 5. Kolordunun teşkili ve karargâhının Eskişehir’e naklinin şartlar gereği olduğu, şu anda buna gerek kalmadığı, 20. Kolordunun öteden beri Ankara’da olup tesisat, birlik ve personelinin de orada bulunduğu belirtilmişti. Bu meyanda Kolordunun eski haliyle devamı ve Eskişehir’deki Kolorduya katılmayanlar hakkında öngörülen cezai yaptırımın iptaline ilişkin İrâde-i Seniyye yayımlanmıştı¹⁰⁸. Harbiye Nezareti 9 Ekim’de de Asayiş Tugayının lağvedilmesini kararlaştırmıştı¹⁰⁹.

Yeni kabinedeki Harbiye Nazırı, Millî Mücadele’ye müzahir olan Cemal Paşa (Mersinli) idi. Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal Paşa ise ülkeyi ilgilendiren

105 TİTE Arşivi, 311/43.

106 Ali Fuad Paşa, Heyet-i Temsiliye’ye gönderdiği bu yazıda, “Anadolu Garbî Umûmî Kuvâ-yi Milliyye Kumandanı” ünvanını (ATASE, ATAZB, 9/15-1) 4 Ekim tarihli yazısında ise “20. Kolordu Kumandanı” ünvanını kullanmıştı. ATASE, ATAZB, 9/14-1.

107 Cebesoy, *age.*, s. 236-238.

108 BOA, BEO, 4591/344311-5, 6.

109 Özçelik, *age.*, s. 110.

pek çok konuda Cemal Paşa ile yazışmış; millî hareketin taleplerini iletmişti¹¹⁰. Konu itibarıyla istenilen hususlar; Ali Fuad Paşa'nın yerine atanan Hamdi Paşa'nın emekliye ayrılması, ordu müfettişliklerinin yeniden kurulması ve Batı Anadolu'daki kolordulardan sorumlu müfettiş olarak Ali Fuad Paşa'nın yetkili kılınmasıydı. Fuad Paşa ise kendisinin Batı Anadolu Kuvâ-yı Milliye Kumandanı olarak kalmasının uygun olacağını belirterek Ordu müfettişliğine Cevat (Çobanlı) veya Fevzi (Çakmak) Paşalardan birinin; 20. Kolorduya da Galatalı Şevket Bey'in tayin edilmesini istemişti¹¹¹.

Ali Fuad Paşa 8 Ekim'de Heyet-i Temsiliye'ye yolladığı yazıda da Batı Cephesi'nde genel bir kargaşa bulunduğundan millî hareketi bir düzene koyacak rütbeli bir kumandana ihtiyaç duyulduğunu, şayet Kolordu Kumandanlığına dönemezse Batı Cephesi'ndeki emir-komutayı üstlenmeyi talep etmişti¹¹². Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 12 Ekim'de yeni Harbiye Nazırı Cemal Paşa'ya başvurarak son hadiselerden sonra milletin hükûmete güveninin kırılmaması için Fuad Paşa'nın Eskişehir hattında, diğer komutanların da diğer bölgelerde gayret gösterdiklerine dikkat çekmişti. Bu kapsamda Ali Fuad Paşa'nın bölgedeki Kuvâ-yı Milliye'yi uygun bir tertibe sokmak üzere resmî veya gayriresmî bir ünvanla görevlendirilmesinin uygun olacağını, eğer kendisine gayriresmî bir görev verilirse o zaman Ankara'daki 20. Kolorduya aynı vasıflarda birinin tayin edilmesinin uygun olduğunu dile getirmişti¹¹³.

Gerçek şu ki 20. Kolordunun komuta kademesi ve subayları, başlarında Ali Fuad Paşa'yı görmek istiyordu. Kolordudaki komutan ve subayların görüşleri hakkında Fuad Paşa'nın babası İsmail Fazıl Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya 14 Ekim 1919 tarihli bir telgraf gönderilmişti. Buna göre Kolordudaki askerî personel, Millî Mücadele'yi desteklemiş ve Ali Fuad Paşa'ya bağlılık göstermişti. Yeni hükûmet kurulduğu için haklarında verilen 5. Kolorduya katılmayanlara uygulanacak cezanın ne olacağını sormuşlardı. Çünkü yeni hükûmetin millî hareketi destekleyici henüz esaslî bir adım atmaması subayları tereddüde düşürmüştü. Hükûmetten, teşkilat-ı milliye için yaptıkları eylem ve icraatlarını kabul etmesini bekliyorlardı.

110 Selçuk Duman, *Ali Rıza Paşa Hükûmeti (2 Ekim 1919-3 Mart 1920)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1998, s. 61-73; Dursun Gök, *Mersinli Cemal Paşa İkinci Ordu Müfettişliği ve Harbiye Nazırlığı*, 2. bs. Gençlik Kitabevi Yayınları, Konya 2015, s. 50-67.

111 Cebesoy, *age.*, s. 233-236.

112 Türkmen, *age.*, s. 226.

113 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 145, s. 331-332, belge 83.

Diğer taraftan Fuad Paşa’nın yeniden kumandanlığa gelmesini istiyorlardı çünkü ona güvenerek fedakârlıklara katlanmışlardı. Genel sorun ortadan kalktığına göre Fuad Paşa görevine dönmeliydi ki bu Kolordu personeline güven verecekti. Haddizatında Kolorduyu idare etmesi onun Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığını engellemeyeceği gibi aksine Millî Mücadele’ye katkı sağlayacaktı. Bu meyanda İsmail Fazıl Paşa, Harbiye Nezaretine durumu bildirip Fuad Paşa’yı ikna etmesini Mustafa Kemal Paşa’dan istemişti¹¹⁴.

Mustafa Kemal Paşa, bu telgrafta verdiği cevapta; 20. Kolordu personelinin millî harekete katılım ve bağlılıklarından dolayı kendilerine bir ceza uygulanmayacağını ve bundan emin olmaları gerektiğini, Fuad Paşa’nın 20. Kolordu Kumandanlığına tayinini yeni Harbiye Nazırı’nın uygun gördüğünü ve konuyu Fuad Paşa ile görüşeceğini bildirmişti¹¹⁵. Bu bakımdan Kolordunun, eski hükûmetin gitmesine katkı sağladığı gibi yeni hükûmetten de Millî Mücadele’ye destek vermesi beklentisinde olduğu müşahade edilmektedir.

Tüm bu istişarelerden sonra konuyla ilgili alınan nihai karar, Sadaretin 9 Kasım tarihli yazıyla olmuştu. Buna göre merkezi Eskişehir’de bulunan 5. Kolordunun, merkezi Ankara olmak üzere 20. Kolordu ismiyle devamına karar verilmiş; ancak kumandanlığına eski Harbiye Nezareti Müsteşarı Ahmed Fevzi Paşa tayin edilmişti¹¹⁶.

20. Kolorduya Ali Fuad Paşa’nın değil de Ahmed Fevzi Paşa atanması Heyet-i Temsiliye’nin tepkisini çekmiş ve konunun Harbiye Nazırı Cemal Paşa ile görüşülmesi ve kararın düzeltilmesinin talep edilmesi kararlaştırılmıştı¹¹⁷. Cemal Paşa’nın 19 Kasım tarihli cevabına göre Fuad Paşa’nın Kolordudan alınması tamamen dış kaynaklı siyasi bir sebepleydi. Özellikle Eskişehir-Ankara demiryolundaki köprü’nün havaya uçurulması gibi olaylardan sorumlu görülüyordu. Bu yüzden kendisi de hem onun hem de Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey haklarında alınmış gayrimuşru kararların iptaline çalışıyordu¹¹⁸. Cemal Paşa’nın bu ifadelerinden İngilizlerin, Fuad Paşa’nın başta Eskişehir olmak üzere Batı Anadolu’daki icraatlarına öfke duydukları, bu yüzden de yeniden kolordu kumandanı olmaması için hükûmete baskı yaptıkları anlaşılmaktadır.

114 ATASE, ATAZB, 9/80-3.

115 ATASE, ATAZB, 9/80-4.

116 BOA, BEO, 4599/344913; ATASE, İSH, 54/21-10.

117 *Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, yay. haz., Uluğ İğdemir, 2. bs. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020, s. 3-6.

118 *Askerî Tarih Belgeleri Dergisi*, S. 145, s. 415-416, belge 98-3.

Bu konuda Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa arasında da yazışmalar olmuş; Cemal Paşa, İtilaf devletlerine karşı millî harekete öncülük eden Ali Fuad Paşa gibi komutanların resmî görevde olmasının İtilaf devletleri nezdinde ordunun siyasetle uğraştığı izlenimi vereceğini ve sıkıntıya sebep olacağını belirtirken, Kemal Paşa ise Millî Mücadele’de öne atılmış komutanların görevden el çektirilmelerinin suçlu oldukları anlamına geleceğini ve bunun kabul edilemeyeceğini bildirmişti¹¹⁹.

Neticede 20. Kolordu Kumandanlığına resmî olarak birinin atanması sürünce-medede kalmış; 24. Tümen Kumandanı Yarbey Mahmud Bey vekâletle bu görevi yerine getirmişti. Bununla birlikte 16 Mart’ta İstanbul işgal edilince Heyet-i Temsiliye, Ali Fuad Paşa’yı yeniden 20. Kolordu Kumandanı tayin etmiş; böylece Kuvâ-yı Milliye Kumandanlığıyla birlikte iki vazifeyi icra etmeye başlamıştı¹²⁰. Ankara Hükûmetinin göreve başlamasından sonra ise 24-25 Haziran 1920 tarihli kararla Batı Cephesi Komutanlığı kurulmuş ve Kumandanlığına Ali Fuad Paşa, 20. Kolorduya ise Albay Bekir Sami Bey atanmıştı¹²¹. Temmuz 1920 itibarıyla 20. Kolordu karargâhı da Yunan ordusuyla devam eden muharebeler nedeniyle Eskişehir’e nakledilmişti¹²².

Sonuç ve Değerlendirme

20. Kolordu, Mondros Mütarekesi kapsamında Halep kuzeyinden Anadolu içlerine çekilmiş ve yeni konuş mntıkasına yerleşmiştir. Yeni sorumluluk mntıkasının; demiryolu hatlarına sahip olması, aynı zamanda başkent İstanbul ile Anadolu arasındaki bağlantıyı sağlayan stratejik konumu, Kolordunun önemini artırmıştır.

Böylesine hassas ve kritik bir bölgeye hâkim olan 20. Kolordunun, Millî Mücadele’nin başlamasıyla Ali Fuad Paşa’nın öncülüğünde etkin roller üstlendiği görülmektedir. Bu bağlamda Kolordunun, hükûmetin politikasına aykırı bir tutum benimseyerek millî hareketin gelişmesine yönelik yoğun gayretlerinin, hükûmeti oldukça rahatsız ettiği takip edilmektedir. Her ne kadar diğer kolordu kumandanları da kendi bölgelerinde Millî Mücadele’ye destek verseler de Fuad Paşa’nın bu konudaki öncü rolü ile Kolordusunun başkente ve işgal mntıkalarına olan yakınlığının, kendisine yönelen tepkiyi artırdığı ve görevden alındığı anlaşılmaktadır.

¹¹⁹ Atatürk, *Nutuk*, s. 346-349.

¹²⁰ Cebesoy, *age.*, s. 264, 334.

¹²¹ Cebesoy, *age.*, s. 431; *Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi*, s. 281-282.

¹²² Cebesoy, *age.*, s. 429, 436.

Ferid Paşa Hükûmeti ise Ali Fuad Paşa’nın yerine 20. Kolordu Kumandanı tayin ettiği Hamdi Paşa aracılığıyla bölgeyi kendine bağlı tutmaya çalışmıştır. Fuad Paşa’nın bu kararları tanımayarak komuta değişimine izin vermemesi ve Eskişehir’e doğru yola çıkması ise Kolorduyu İstanbul ve Ankara arasındaki nüfuz mücadelesinde bir özne durumuna getirmiştir. Bu arada Sivas Kongresi’nin düzenlenmesi ve hükûmetin Millî Mücadele’ye karşı önleyici adımlar atması, İstanbul ve Anadolu arasında bir kopuşa neden olmuştur. Fuad Paşa’nın Eskişehir yakınlarındaki faaliyetleri ve burayı Sivas Kongresi’ne bağlama çalışmalarına karşı hükûmetin yeni tedbirler geliştirmeye çalıştığı takip edilmektedir. Nitekim hükûmetin, Hamdi Paşa’nın Eskişehir’den Ankara’ya gidememesi nedeniyle 20. Kolorduyu ilga ederek yerine Eskişehir’de 5. Kolorduyu teşkil etmesi, gittikçe azalan otoritesini ele almaya matuf bir çaba olarak görülmelidir. Ancak 20. Kolordudan tek bir personelin, haklarında cezai işlem tehdidi olmasına rağmen 5. Kolorduya katılmaması ve Hamdi Paşa’nın Kolordusuz bir komutan olarak kalması, Millî Mücadele’nin bölgedeki etkinliğinin artması bakımından hayati bir katkı olarak değerlendirilmelidir.

Hükûmetin bu defa Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey ve şehirdeki İngilizler üzerinden geliştirmeye çalıştığı millî hareketi engelleme stratejisi de bir sonuç vermemiştir. Neticede 20. Kolordu üzerinden ve Eskişehir özelinde yoğunlaşan İstanbul-Anadolu arasındaki otorite kurma mücadelesinin, Damat Ferid Paşa Hükûmeti’nin istifa etmesiyle Millî Mücadele lehine sonuçlandığı görülmektedir.

Sonuç olarak hükûmetin, Batı Anadolu’da nüfuzu devam ettirme gayesiyle 5. Kolorduyu kurma girişiminin netice vermediği, yaşananların hükûmetin emirlerinin uygulanmadığını ve otoritesinin kaybolduğunu ortaya koyduğu; 20. Kolordunun da bu süreçte Millî Mücadele’yi destekleyerek belirleyici bir rol oynadığı tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Bâb-ı Âli Evrak Odası (BEO)

Dâhiliye Şifre (DH.ŞFR)

Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti Seyrüsefer Kalemi (DH.EUM.SSM)

İrade Dosya Usulü (İ.DUİT)

Millî Savunma Bakanlığı Arşiv ve Askerî Tarih Daire Başkanlığı (ATASE) Arşivi

Atatürk Koleksiyonu Fonu (ATAZB)

İstiklal Harbi Fonu (İSH)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi (TİTE) Arşivi

Süreli Yayınlar

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi

Araştırma-İnceleme ve Kaynak Eserler

Akşin, Sina, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele (Mutlakiyete Dönüş 1918-1919)*, C 1, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1998.

Altıntaş, Ahmet, “20. Kolordu’nun Milli Mücadele’deki Faaliyetleri”, 9. *Uluslararası Atatürk Kongresi, Amasya 12-15 Kasım 2019, Bildiriler*, yay. haz. Erdem Ünlen-H. Aytuğ Tokur, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2021, s. 3-25.

Baykal, Bekir Sıtkı, *Heyet-i Temsiliye Kararları*, 3. bs. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.

Beyoğlu, Süleyman, “Ankara’nın İdari, Ekonomik ve Sosyal Yapısı”, *Millî Mücadele’nin Yerel Tarihi 1918-1923*, C 12, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2023, s. 1-66.

Beyoğlu, Süleyman, “I. Dünya Savaşı’ndan Millî Mücadele’ye Ankara”, *Millî Mücadele’nin Yerel Tarihi 1918-1923*, C 12, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2023, s. 67-101.

Birinci Dünya Harbi’nde Türk Harbî Sına - Filistin Cephesi, C 4-Kısım 2, Genelkurmay ATASE Yayınları, Ankara 1986.

- Cebesoy, Ali Fuad, *Millî Mücadele Hatıraları*, Vatan Neşriyatı, İstanbul 1953.
- Duman, Selçuk, *Ali Rıza Paşa Hükûmeti (2 Ekim 1919-3 Mart 1920)*, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 1998.
- Erşan, Mesut, “Millî Mücadele Döneminde Eskişehir”, *Millî Mücadele’nin Yerel Tarihi 1918-1923*, C 1, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2023, s. 339-390.
- Erşan, Mesut, *Millî Mücadele’nin Başlangıcında Eskişehir’in Önemi*, Atatürk Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 1991.
- Goloğlu, Mahmut, *Sivas Kongresi Millî Mücadele Tarihi II*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2006.
- Gök, Dursun, *Mersinli Cemal Paşa İkinci Ordu Müfettişliği ve Harbiye Nazırlığı*, Gençlik Kitabevi Yayınları, 2. bs., Konya 2015.
- Gökbilgin, Tayyip, *Millî Mücadele Başlarken Mondros Mütarekesi’nden Büyük Millet Meclisinin Açılışına*, 3. bs. Kronik Yayınları, İstanbul 2008.
- Görgülü, İsmet, *On Yıllık Harbin Kadrosu 1912-1922*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. bs., Ankara 2021.
- Güneş İhsan-Yakut, Kemal, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Eskişehir (1840-1923)*, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2007.
- Halıcı, Şaduman, “Yüzellilik Bir Muhbirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmed Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza”, *Belgi*, S. 20, Yaz 2020/II, s. 2343-2364.
- Heyet-i Temsiliye Tutanakları*, yay. haz., Uluğ İğdemir, 2. bs. Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2020.
- Kemal Atatürk, *Nutuk 1919-1920*, 10. bs. C 1, yay. haz., Türk Devrim Tarihi Enstitüsü, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- Koylu, Zafer, “Eskişehir Mutasarrıfı Hilmi Bey’in Öldürülmesi”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 46, Güz 2010, s. 425-455.
- Koylu, Zafer, *Esaretten Özgürlüğe 423 Gün İngiliz İşgalinde Eskişehir*, Eskişehir Ticaret Odası Yayınları, 3. bs., Eskişehir 2015.
- Özçelik, Ayfer, *Ali Fuat Cebesoy (1882-10 Ocak 1968)*, Akçağ Yayınları, Ankara 1993.
- Özkan, Hülya, *İstanbul Hükûmetleri ve Millî Mücadele Karşıtı Faaliyetleri (4 Mart 1919-16 Ekim 1920)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994.

Sarıhan, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, C 1, Öğretmen Yayınları, 2. bs., Ankara 1986.

Sarıkoyuncu, Ali, “Millî Mücadele Döneminde Eskişehir Mitingleri ve Çekilen Protesto Telgrafları”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C 3/S. 4, 2000, s. 248-268.

Sarıkoyuncu, Ali-Önder, Selahattin, Erşan-Mesut, *Millî Mücadelede Eskişehir*, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002.

Selvi, Haluk, “Sivas Kongresi ve Damad Ferid Hükümeti’nin İstifası”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 18/S. 54, 2002, s. 849-873.

Tansel, Selâhattin, *Mondros’tan Mudanya’ya Kadar II*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2019.

Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi, C 2-Kısım 2, Genelkurmay ATASE Yayınları, 3. bs., Ankara 1999.

Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı, Genelkurmay ATASE Yayınları, 3. bs., Ankara 1999.

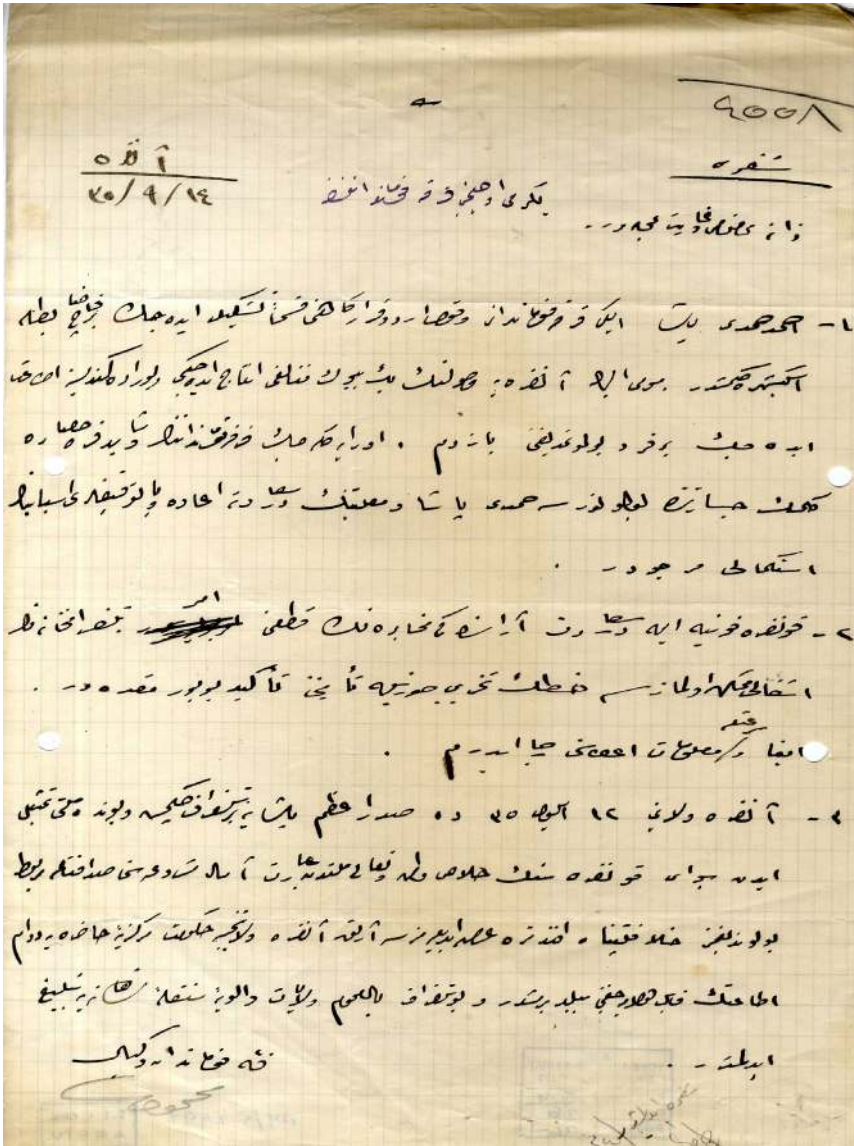
Türkmen, Zekeriya, “Büyük Harpte Makedonya Cephesi’nde Osmanlı Ordusu 20. Kolordu ve Bağlı Birliklerinin (Takviyeli 177. Piyade Alayı) Makedonya Cephesindeki Mücadelesi”, *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, C 14/S. 27-28, Haziran 2016, s. 211-232.

Türkmen, Zekeriya, *Mütareke Dönemi’nde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1920)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2001.

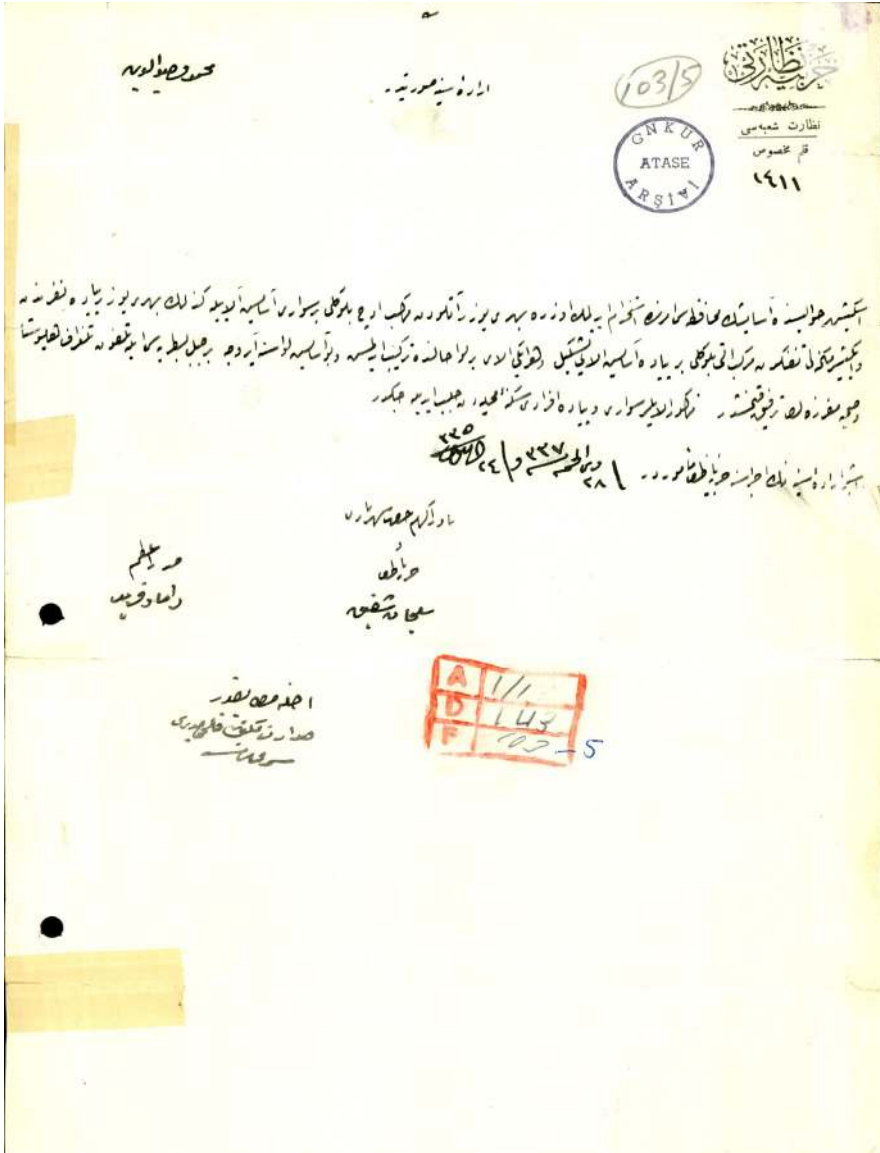
Yetim, Fahri, “Millî Mücadele Döneminde İngiliz İşgali Sürecinde Eskişehir’de Asayiş Sorunları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, C 39/S. 107, 2023, s. 105-124.

EKLER

Ek 1: 20. Kolordu personelinin Hamdi Paşa’yı Ankara’ya ve Kolordu Kumandanlığına kabul etmediğine dair 20. Kolordu Kumandan Vekili Mahmud Bey’in, 23. Tümenine gönderdiği 14 Eylül 1919 tarihli yazı - TİTE Arşivi, 304/36.

Ek 3: 20. Kolordunun 5. Kolorduya dönüştürülmesinde başarı elde edilememesi ve Ali Fuad Paşa komutasındaki birliklerin etkinliği üzerine Eskişehir ve çevresindeki asayişin muhafazası için Asayiş Tugayının kurulmasına dair 28 Eylül 1919 tarihli İrade-i Seniyye. ATASE, İSH, 29/108-5.

Ek 4: 20. Kolordunun yerine 5. Kolordunun kurulması ve karargâhının Eskişehir'e alınması kararından vazgeçildiği ve 20. Kolordunun Ankara'da görevine devam edeceğine dair 8 Ekim 1919 tarihli İrâde-i Seniyye - BOA, BEO, 4591/344311-5.

